

ПОСТАКАДЕМИЗАМ У АРХИТЕКТУРИ БЕОГРАДА (1919 — 1941)

УВОД

Ове редове треба прихватити као прилог садржају и структури постакадемизма, који би могао да послужи као подлога за детаљније студије архитектуре Београда између 1919. и 1941. године. Нису обухваћена сва изведена дела, а код многих недостају имена аутора или година изградње. Такође, нису снимане основе појединих зграда. Стамбене зграде представљају веома различита решења, у односу на облик и величину парцеле, на захтеве сопственика и на вештину пројектаната, али немају посебно обележје за архитектуру постакадемизма, о којој се овде пише. Уосталом, налази се на исте принципе решавања и за зграде класично компоноване и за оне модерно обликоване. Извесна специфичност постоји код породичних кућа — вила — које су у раздобљу од 1919. до 1941. године грађене више но икад раније а ни после овог периода. Аутор је већ анализирао основе београдских станова и њихов развој објавио у Годишњаку града Београда, 1955. године.¹ Многи примери тада изнети односе се и на објекте приказане и у овој студији. Јавне грађевине су у читавом овом периоду решаване, у суштини, по шемама академизма у симетричним композицијама основа. Може се, међутим, запазити да је квалитет организације основа у сталном напретку између два светска рата и да се пројектују већи и луксузнији станови и двоетажне виле сразмерно великих стамбених површина, у којима се, често, нарочита пажња обраћа ентеријеру, посебно холу са декоративним степеништем за спрат.

Под називом *постакадемизма* у архитектури Београда обухватамо сва архитектонска остварења, у еклектичном духу између два светска рата. У великој већини она се оснивају на архитектурама акаде-

мизма, на његовим принципима и постулатима, а највише на примерима његове последње фазе развоја у Европи, почетком XX века када се, у истраживању монументалних ефеката, примењују високи стубови и пиластри под утицајем неокласицистичких па и јелинистичких примера, или Паладијевих споменика. Већ у фази предратног академизма (пре 1915. године) у Београду, декорација сецесије унела је извештан немир а са тим, каткад, и несклад у стилске архитектонске композиције, отварајући слободнији приступ новим мотивима, који су, у извесној мери, пореметили устаљену равнотежу академског компоновања. Ово стање је прихваћено и продубљено и после првог светског рата и у западној Европи, а поготову код нас где су настојања Гропијуса и његовог учења у „Баухаузу“ била још слабо позната. Напротив, примери бечке и пештанске архитектуре, које су преживеле сецесију и наставиле да се развијају у духу академских варијанти, али често са мотивима сецесије, па поједина остварења Огиста Переа и Тони Гарнијеа, разблажена у извесном смислу, или деформисана раздаљином, прихваћени су код нас као освежење у строгим академским облицима и њиховим композицијама. Овоне су умногоме допринели и страни архитекти који су у првој фази послератног периода градили у Београду. Тако се, поред строгих композиција са складним провереним облицима, истина, већ преживеле академске архитектуре, стварају између два светска рата различите варијанте академизма, које се, мање или више, удаљавају од оригиналних концепција. Није редак случај у овом раздобљу да се поред изванредних композиција налази на фасаде приватних зграда безвредне архитектуре, каткад деформисаних стилских елемената, без пропорција и без осећања мере, без укуса у

избору и примени декоративних мотива. Ово је, у знатној мери, београдску архитектуру ове епохе, нарочито у појединим деловима града, снизило на малограђански ниво.

Напомиње се да су у овој студији обрађена она дела и они аутори који се могу сврстати у област архитектуре академизма и њему блиских стилских варијанти. Поменута су и она дела која се само у својим основним идејама или, напротив, само по појединим детаљима композиције ослањају на еклектичне стилове. Поједине групе архитектата у овом раздобљу су деловале и у више различитих архитектонских стилских праваца: у истраживању традиционалне архитектуре ради стварања националног стила (понављање већ ранијих покушаја пре 1915. године), у покушајима модернизовања и примене фолклорне архитектуре и, најзад, у проучавању и развоју модерне архитектуре. Многи архитекти који у овој студији нису поменути истакли су се у тим посебним правцима развоја архитектуре Београда, али су (већина међу њима), поготово у првим годинама после 1919. године, оставили покоје дело академске архитектуре.

УСЛОВИ

Изградња стамбених зграда постала је императив у граду који добија у новој, проширеној држави нове размере живота и значаја, у престоници, у којој становништво нагло расте. У прво време, више се води рачуна о квантитету стамбене изградње, о оправци, дозињавању и обнављању порушених зграда за време рата, него о њиховој стилској композицији и истраживању нових облика. Јављају се и нове потребе знатно већих захвата и ширих видика у подизању државних грађевина: министарстава, болница, школа, новчаних завода. Темпо живота и рада добија већ после ослобођења и уједињења нове димензије, а са тим и веће економске могућности, којима и банке (на првом месту Управа фондова, измењена у Хипотекарну банку) доприносе својим повољним зајмовима за изградњу. Капитали се убрзо повећавају, а урбанизација града, ма колико технички слаба, користи их, постављајући нове услове за вишеспратну изградњу.

У развоју архитектуре после првог светског рата у Београду преплитали су се и различити утицаји. Поред предратног наслеђа које је базирало на академизму

и на сецесији појављују се и њихове нове варијанте. Известан број тадашњих архитеката био је за време рата у Француској и у Италији, а њихови утисци о западњачкој архитектури оставили су дубоке трагове у њиховом даљем архитектонском развоју. Знатан број архитектата после уједињења долази у Београд из нових крајева државе па и из других земаља.² Значајан чинилац у стварању нових концепција академизма у београдској архитектури били су и руски архитекти, емигранти, на раду у министарствима (грађевина и војном) и у београдској општини. Ова мешавина архитектата и по школовању и по искуству, а са тим и њихови погледи на архитектуру у тим тренуцима општег беспућа и хаоса у архитектонској уметности, морали су оставити видне трагове у развоју београдске архитектуре између 1919. и 1941. године. Али, сва та различита схватања још увек су се оснивала на предратним архитектурама Европе, на академизму и на сецесији. Сецесија је на Западу већ изгубила своје присталице и претапа се у нову варијанту еклектичне, модернизоване, декоративне архитектуре, док у Београду сецесија је још увек присутна. Завршавају се у сецесији пре рата започете зграде: Српске академије наука, архитектата Андре Стевановића и Драгутина Ђорђевића, Извозне банке на Теразијама, архитектате Данила Владисављевића, довршава се у стилу сецесије и зграда бивше банке „Никола Бошковић“, архитектате Николе Несторовића.³ Значајни носиоци предратне сецесије у Београду, архитекти Милорад Рувидић и Стојан Тителбах умрли су за време рата. У духу сецесије ће у послератном периоду још пројектовати приватне зграде архитект Никола Несторовић (број 12 на Теразијама, број 24 и Улици 7. јула), архитектата Бранко Таназевић (угао Грачаничке и Цара Лазара улице, број 4 у Призренској улици, као што ће у архитектури блиској сецесији и архитект Јосиф Букавац обновити Народно позориште.⁴ Међутим, сецесија је код нас ретко била ослобођена еклектичних архитектонских елемената. Класични стилови, уосталом, били су основна подлога учења свих архитектонских школа Европе. Класични стилови, а посебно академизам, остали су до краја прве четвртине XX века, па и доцније, „званична“ архитектура у целом свету. Природно је да се и у Београду архитектура између два светска рата оснива и развија на бази академизма.

И сами материјали, на првом месту армирани бетон, допринели су новим усло-

вима изградње и новим могућностима структуралног компоновања. Од 1919. године, армирани бетон код нас постаје сталан и најтраженији материјал; зидани сводови и дрвене спратне таванице потпуно му уступају место. Само у првом послератном периоду, када још није било довољно цемента и бетонског гвожђа, могу се запазити изнад подрумских, односно сутеренских спратова пруски сводови од опеке између гвоздених носача. Технологија армирано-бетонских конструкција брзо је савладана. Већ 1924. године израђује Прометна банка, на иницијативу инжењера Милоша Савића, монтажне армирано-бетонске конструкције — ребра за таванице — система „Хербст“. Постоје и радионице за монтажне степенице од армираног бетона обложене углачаним вештачким каменом. Вештачки камен за фасаде пре рата је ретко примењиван (Београдска задруга) а „теранова“ је била позната само по немачким и италијанским мустрама; после 1919. године ови се материјали све чешће примењују у спољној обради фасада. И радови од кованог гвожђа заузимају у том периоду видно место у архитектури Београда, не само за ограде степеништа и балкона, већ и за прозорске украсне решетке и за украсна застакљена улазна врата. Са свим овим условима и новим елементима у компоновању, укључујући и развој грађевинске индустрије и занатских машинских радионица, сама архитектура, која их обилно користи, добија извесне нове карактеристике, али стилски остаје у оквирима академизма и то, највише, монументалног академизма који се формирао са елементима неокласицизма, ампира и јелинизма. Те карактеристике су, пре свега, у слободнијој примени класичних стилова не презајући ни од мешавине римских и античко-грчких или ренесанских варијанти, затим, у истраживању монументалног утиска и у композицијама приватних зграда и у стамбеној архитектури, па чак и код мањих грађевина. Та монументалност се изражава снажним стубовима или пиластрима, који

Изразена монументалност класицистичким пластичним елементима, са модернијим пропорцијама отвора. Зграда у Ул. маршала Тита бр. 17

L'aspect monumental mis en valeur par des éléments plastiques de classicisme, avec l'ouverture de proportions modernes. Le bâtiment au n° 17 de la rue Maršala Tita

Смирена композиција са класицистичким пиластрима; зграда у Косовској улици. Поред ње слободна композиција академске архитектуре са мотивима сецесије

La composition paisible avec des pilastres de classicisme. L'édifice dans la rue Kosovska. Près d'elle, la composition libre d'architecture académique, avec des motifs de sécession

Преоптерећена композиција академских архитектонских елемената: стубовима, пиластрима, еркерима, фигурама и пластичном декорацијом. Угао ул. Мајке Јевросиме и Таковске

La composition chargée à l'excès des éléments architecturaux académiques: colonnes, pilastres, archières, figures et décoration plastique. Le coin des rues Majke Jevrosime et Takovska

се пружају кроз више спратова и носе цео класичан венац завршен атиком, или мансардним кровом или типаноном. Каткад је цело приземље снажан сокл таквим вишеспратним зградама, обрађен у рустичи, док зидна платна добијају прозоре већих димензија него раније, често трокрилне, али уоквирене класичним стилским шамбранама. Балкони, такође, добијају већу важност и њихове ограде са балустрама или од кованог гвожђа постају посебни и значајни декоративни мотиви, често под утицајем француских примера. Уколико се примењују еркери, који су се још у предратном периоду појавили у београдској архитектури, они такође подлежу стилској обради, па и са високим класицистичким пиластрима и ношени конзолама.

Може се приметити да су овакве композиције у београдској архитектури после 1919. године прошле кроз више фаза, али те фазе нису увек настајале одређеним логичним редом. Прва је, у погледу примене мотива, познавања стилова, пропорција и декорације, неоспорно, нај-

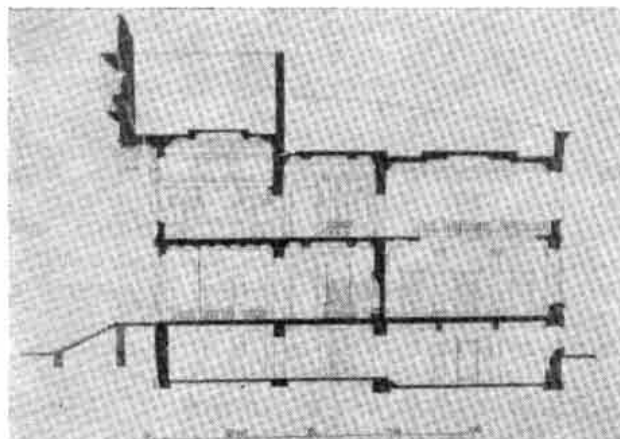
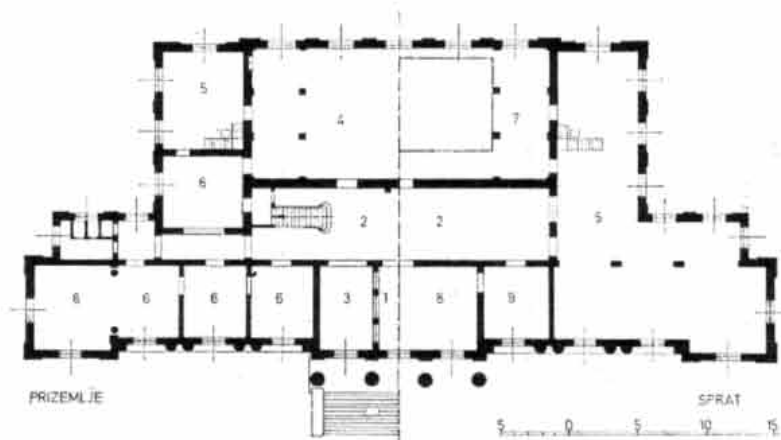
чистије академска и најстрожа. Затим настаје извесно одступање од академских правила компоновања у односима елемената, у њиховом, често произвољном распореду, у избору мотива и обради детаља. Ово слабљење дисциплине у компоновању може се објаснити жељом за модернизовањем стила, за истраживањем нових ефеката, али исто тако и непознавањем стилских обележја, када долази до њихове мешавине и дисхармоније. У даљем развоју, или, боље, опадању академске архитектуре код нас, наићи ћемо на озбиљне грешке и одступања од правила стилске композиције: пропорције су занемарене, висина стуба или пиластра у односу на пречник је претерана, а ти елементи који треба да обележе ношење, често су подупрти конзолама, против сваке конструктивне логике, и представљају прилепљене форме, кулисну архитектуру. Раскид са академским правилима пропорција уносио је све изразитији немир у композицију што се, све више, заоштрава крајем епохе, нарочито са појавом модерне архитектуре и њеном делимичном победом у приватној и индустријској изградњи.⁵ Наступио је извешан период модернизовања еkleктичних архитектонских облика и композиција у коме се појављују два правца: један негативан, иако у тежњи модерног обликовања, други знатно позитивнији мада, звучи парадоксално, по принципима академизма. У првом случају фасаде се „чисте“ свих стилских и декоративних елемената, задржавају се равне површине и отвори, али и старе класичне пропорције, што је супротно концепцијама модерне архитектуре, а и естетски неприхватљиво. У другом случају еkleктични стилови се испитују, подвргавају извесном чишћењу и упрошћавању облика, али се задржавају адекватни карактеристични стилски елементи (капител, венац, конзола) и уносе нови (проширени прозори, нова декорација), или се место класичног главног венца и атике користе висока зидна платна као завршеци фасада. Неоспорно, ни у овој варијанти није избегнуто мешање модерних и класичних елемената, али поједина остварења архитеката Д. М. Лека, па Петра и Бранка Крстића, В. Симеоновића, М. Злоковића и др., на која ћемо се вратити, заслужују посебну пажњу.

ОСТВАРЕЊА

У првој фази послератне архитектонске изградње у Београду, још у лето 1919. године, ради се идејни пројект за *Универзи-*

Универзитетска библиотека у монументалној архитектури строгих облика, по пројекту проф. арх. Драгутина Ђорђевића и Николе Несторовића. Главни изглед, основа и пресек

La Bibliothèque universitaire, d'architecture monumentale de formes austères, exécutée par des architectes Prof. Dragutin Djordjević et Prof. Nikola Nestorović. La vue principale, le plan et la coupe

тетску библиотеку. Из Карнеџијевог задужбинског фонда⁶ Србија је добила у ту сврху извесну дотацију. Израда пројеката поверена је професорима архитектура Драгутину Ђорђевићу и Николи Несторовићу. По одобрењу скица (које су слате у САД) још 1920. године израђени су про-

јекти за извођење, али је изградња уследила тек 1925/26. године. Могло се очекивати да ће поменути архитекти библиотеку компоновати у слободнијој архитектури, у духу сецесије,⁷ међутим, они су се одлучили за строжу и монументалнију композицију. Она не одступа од правила академизма у ери његовог цветања, када су се, богатства ради, примењивали и удвојени стубови и кубета. Извесна финансијска ограничења нису дозволила шири захват у просторном решењу нити племенитије материјале за фасаде. Али, њих је архитект Д. Ђорђевић пројектовао у хармоничним класичним пропорцијама, дајући целој композицији, у извесној мери и одлике својх ранијих дела. Просторно решење и ентеријери су дело архитекта Н. Несторовића. У овој згради, која је у Србији прва саграђена за библиотеку, све су конструкције од армираног бетона, а у сажетом и строго симетричном академском решењу основе, централни део заузима читаоница, тада највећа у Београду, у приземљу и са галеријом на првом спрату.

Парламенат, централни део. Спољна архитектура је изведена по детаљима арх. Павла Илкића на основу скица арх. Јована Илкића

Palais du Parlement, partie centrale. L'architecture extérieure exécutée selon les détails faits par l'architecte Pavle Ikić

Нови део Народне банке, по пројекту арх. Константина Јовановића

La nouvelle partie de la Banque nationale, projet de l'architecte Konstantin Jovanović

Већ 1922. године проширује се зграда Народне банке на блоку између улица 7. јула, Грачаничке и Цара Лазара, око раније подигнутог угаоног дела. И нови део је пројектовао архитект Константин Јовановић, који је још 1889. године градио и првобитни део банке. Ово је један од најлепших и најчистијих примера еkleктичне архитектуре на бази ренесанса у Београду, где је архитект Јовановић остварио изванредну хармоничну целинску композицију са постојећим делом зграде. Тада је и цела спољна архитектура изведена у вештачком камену.⁸ Међу најзначајнијим архитектонским радовима овог доба је несумњиво продужење изградње Парламента, чији су оригинални планови били изгубљени за време рата, па је поверено сину пројектанта Јована Илкића, Павлу, архитекту Министарства грађевина, да изради нове планове и детаље према заосталим

скицама. У то доба зграда Парламента је била озидана до крова.⁹ На почетку овог периода, 1922. године, саграђена је и нова зграда Универзитета на Студентском тргу, по пројекту архитекта Петра Гачића. Мада је у спољној композицији остављала утисак извесне тежине и крутости, са својим двојним ризалитима на главној фасади, надвишеним тимпанонима, ова велика грађевина представљала је класичан пример академског решења и у основи и у спољној архитектури. За време рата делимично срушена и изгорела, ова грађевина обновљена је после другог светског рата по пројекту архитекта Александра Секулића у истом стилу, али са складнијим односима облика, лакшим детаљима и без тимпана.

У првим послератним годинама вршена су проширења и дограђивања појединих јавних грађевина које су постале тесне у новој држави. Тако је архитектор Данило Владисављевић подигао други спрат на згради Министарства војске и на старој Војној академији.¹⁰ Дограђена је и зграда т. зв. нове Војне академије, угао улица Немањине и Генерала Жданова (1922); подигнут је и други спрат на старој згради Државног савета и Главне контроле, коју је крајем XIX века пројектовао архитектор Душан Живановић; подигнут је у то доба још један спрат и на старој згради Министарства грађевина, на углу улица Кнеза Милоша и Масарикове.

*

Између двадесетих и тридесетих година гради се, углавном, у мање или више изразитом академизму, каткад са слободнијом применом декоративних мотива и архитектонских елемената. Не искључују се у томе ни угледи на ренесанс и барок нити њихове комбинације. Међу успешним остварењима је из 1923. године зграда „Руски цар“ на углу Кнез Михајлове улице и Обилићевог венца. За њу је архитектор Петар Поповић израдио идејни пројект, али планови за извођење и детаљи израђени су у бироу „Архитект“¹¹ под руководством архитекта Драгише Брашована. Већ у ово доба запажен је у Београду Д. Брашован као способан архитектор, и његов успех постаје видан. Мада је класичар, одличан познавалац стилова и сличан Јовану Илкићу у ранијем периоду, огледа се у разним стилским правцима. Међу његовим првим радовима, 1922/23. године је

Зграда Новог универзитета (сада Природно-математички факултет) саграђена 1922. год. по плановима арх. П. Гачића. Данашњи изглед

L'édifice de la Nouvelle université (actuellement la Faculté des sciences naturelles et des mathématiques), bâti en 1922 sur les plans de l'architecte P. Gajić. La vue actuelle

„Руски цар“ (сада самопослуга „Загреб“). У оригиналу, у приземљу је била кафана, у сутерену бар, а на спратовима бироу и станови

«Ruski car», actuellement le libre-service «Zagreb». Le plan original prévoyait: le restaurant au rez-de-chaussée, le bar au sous-sol et les bureaux et les logements aux étages

вишеспратна зграда на углу улица 7. јула и Узун Миркове, трговца П. Бајића, коју пројектује у бароку са стилизованим детаљима. Нешто доцније подиже у романтичарском духу стамбену зграду у Делиградској улици бр. 12, а 1927. у Нушићевој улици бр. 4 вишеспратну зграду Есконтне банке у комбинацији класицистичких елемената и слободних форми блиских модернизованом романтизму. Међу радовима Д. Брашована из овог периода нарочито је успела вила инжењера Шкарке, у Делиградској улици бр. 13, такође у романтичарском духу. Мада је Брашован убрзо прихватио и са успехом развијао модеран архитектонски правац, свој таленат у стилском компоновању још једном ће изванредно изразити на вили бившег министра Ђорђа Генчића (сада Теслин музеј) у улици Пролетерских бригада бр. 55, коју је пројектовао 1930. године. Она је изведена у еклектичној архитектури позног рене-

Стамбено-трговачка зграда трг. П. Бајића, по пројекту арх. Д. Брашована на углу ул. Узун-Миркове и 7. јула

La maison d'habitation et de commerce, P. Bajić au coin des rues Uzun Mirkova et Sedmog jula de l'architecte D. Brašovan

Зграда Есконтне банке у Нушићевој ул. бр. 4 (пројектант арх. Д. Брашован)

La Banque d'escompte au n° 4 de la rue Nušićeva (le projet de l'architecte D. Brašovan)

Вила бив. министра Ђ. Генчића (сада Теслин музеј) у ул. Пролетерских бригада бр. 55 (пројектант арх. Д. Брашован)

La villa de l'ancien ministre Dj. Genčić (actuellement Musée de Tesla), au n° 55 de la rue Proleterskih brigada, le projet de l'architecte D. Brašovan

Стамбено-трговачка кућа на углу ул. Генерала Жданова и Булеvara Револуције по пројекту арх. Свет. Јовановића. (Изглед и детаљ)

La maison d'habitation et de commerce à l'angle de la rue Generala Ždanova et du Boulevard de la Révolution, construite sur les projets de l'architecte Svet. Jovanovića. (La vue et un détail)

санса са паладијевским коринтским стубовима и представља, како просторним решењем, пропорцијама и детаљима, тако и извођењем, успешно архитектонско дело ове епохе у Београду.

Међу скромнијим али запаженим остварењима у архитектури Београда је Дом Материнског удружења, саграђен 1925. године на углу улица Војводе Миленка и Краља Милутина. Пројектовао га је архитект Димитрије М. Леко у мирној и једноставној архитектури академизма, са слободнијом применом декорације. Архитект Светозар Јовановић, 1925. године, такође, гради у кругу Државне болнице, велики комплекс Физиолошког и Хистолошког института са главном фасадом у строгој академској архитектури са класицистичким портиком са снажним стубовима, класичним трочланим венцем и тимпаноном.¹² Архитект Јовановић задржаће

и доцније овај правац архитектуре истражујући, међутим, модернију стилизацију облика, упрошћенију орнаментуку, али у стилским, класичним концепцијама, не избегавају ни јелинистичке мотиве, као на пример на вишеспратној стамбеној згради са локалима у приземљу, на углу Булевару револуције и Улице генерала Жданова. У пречишћеној академској архитектури Св. Јовановић је, 1932. године, подигао палату Министарства саобраћаја, на блоку између улица Немањине, Бирчанинове и Сарајевске. Ово Јовановићево дело спада у врхунска остварења постакадемизма у Београду, како по композицији, коју завршава сатном кулом, тако и по изради детаља и солидном извођењу предузимача Сретена Стојановића. Међу значајним радовима архитекта Јовановића из овог периода је и слободна стамбена зграда поменутог предузимача у Улици

Министарство саобраћаја. Изглед према Сарајевској улици. Пројекат арх. Свет. Јовановића

Le Ministère des transports. La vue de la rue Sarajevska. Le projet de l'architecte Svet. Jovanović

Стамбена зграда у ул. Пролетерских бригада бр. 50. Пројекат арх. Свет. Јовановића

La maison d'habitation au n° 50 de la rue Proleterskih brigada. Le projet de l'architecte Svet. Jovanović

Пролетерских бригада број 50, која се нарочито истиче складним пропорцијама и декоративним лођама.¹³

РУСКИ АРХИТЕКТИ

Руски архитекти, емигранти, у ово доба чине значајну групу стручњака у Београду. Запажени су радови архитеката Николаја Николајевича Краснова, Виљема Баумгартена, Виктора Лукомског и др. Николај Краснов, добар познавалац академизма, нарочито руског, био је у Министарству грађевина један од најплоднијих архитеката. Међу првим његовим познатијим радовима је зграда у Улици кнеза Милоша бр. 14 (бивша немачка амбасада), коју је Краснов дозидео и реконструисао. Године 1925. поверена му је израда пројекта за зграду Министарства финансија, на углу улица Кнеза Милоша и Немањине. Затим је на истој згради, 1928. године подигао још један спрат. Архитектура Министарства финансија, мада је у добрим пропорцијама облика и допадљива, даје утисак извесне пренатрпаности и тежине у детаљима. Нарочито се у том смислу истичу

Министарство финансија; угао ул. Кнеза Милоша и Немањине по пројекту арх. Н. Краснова, пре дозиђивања последњег спрата и после дозиђивања (1925—1928, године).

Стамбена зграда, доцније Немачка амбасада у ул. Кнеза Милоша бр. 14. Пројекат арх. Николаја Краснова

La maison d'habitation, plus tard l'Ambassade de la République Fédérale d'Allemagne, au n° 14 de la rue Kneza Miloša. Le projet de l'architecte Nikolaj Krasnov

Le Ministère des finances, à l'angle des rues Kneza Miloša et Nemanjina. Bâti et ensuite réhaussé d'un étage sur les plans de l'architecte N. Krasnov (1925—1928)

снажни стубови ојачани прстеновима, а изломљени венци изнад њих још више потенцирају немир у композицији. Тај немир изазван претераном пластиком опажа се на свима делима Николаја Краснова и то изразито на главним фасадама његових грађевина, док су остале обично знатно мирније. Угао Министарства финансија, са својом кружном основом, завршен је кубетом лепог облика и складних

Дограђени део зграде Државног савета, фасада према парку по пројекту арх. Н. Краснова (данас је преправљена)

L'édifice du Conseil d'Etat — partie achevée ultérieurement. La façade donnant sur le parc, sur les projets de l'architecte N. Krasnov (aujourd'hui remaniée)

пропорција, над којим је вајар Ђорђе Јовановић израдио завршну фигуру од бронзе. На фасадама исте грађевине, на ризалитима наилазимо на стубове који носе тимпаноне, а почивају на конзолама. Ова конструктивна нелогичност, коју је, изгледа, у Београд донео сам Н. Краснов, појављиваће се затим све чешће на приватним зградама и ствараће, каткад, апсурдна кулисна решења. То је, уствари, последица тражења насилног монументалног ефекта дубоке архитектонске пластике на зидовима који то својом дебљином нису дозвољавали.¹⁴ Да напоменемо да је архитекта Н. Краснов пројектовао 1928. године, у веома сличној архитектури и са истим стилским обележјем, и зграду Државног архива у Карнеџевој улици, иза Универзитетске библиотеке. Његово је дело и дозиђивање зграде Државног савета према финансијском парку и Гепратовој улици и подизање последњег спрата над старим делом, где је покушао да се, на свој начин, придржава архитектуре аутора оригинала, архитекта Душана Живановића.

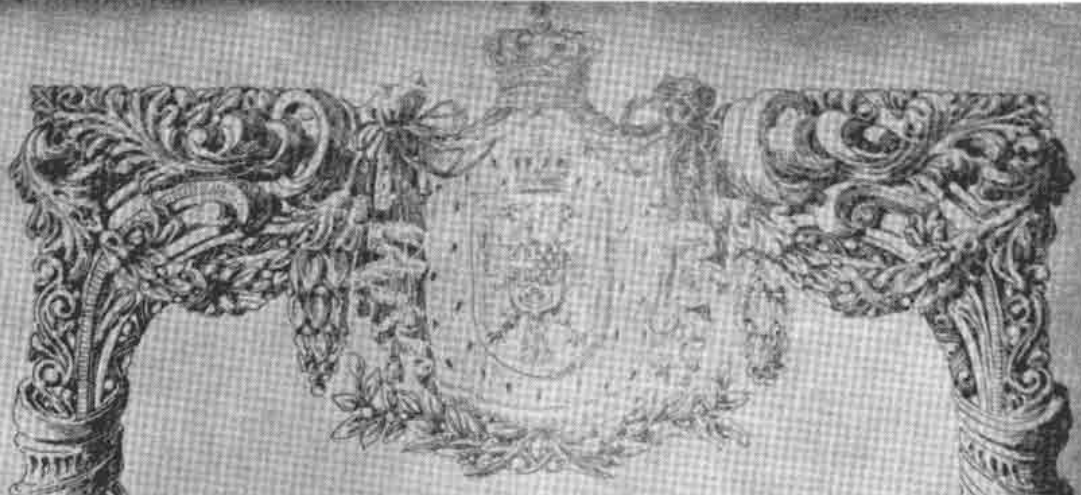
Још 1923. године био је израђен пројект за Министарство пољопривреде и вода на углу улица Кнеза Милоша и Немањине, где су тада биле старе касарне. Овај пројект је био поверен архитекту Николи Несторовићу, а био је израђен у духу сецесије. По том пројекту радови нису извођени, јер је одлучено да се изгради цео блок између улица Немањине, Кнеза Милоша и Бирчанинове и да се поред поменутог министарства у нову зграду смести и Министарство шума и руда. Израда новог пројекта уступљена је бироу „Архи-

Изглед блока Министарства пољопривреде и вода и шума и руда, из ул. Кнеза Милоша

La vue de l'ensemble du Ministère de l'agriculture, des eaux, des forêts et des minéraux, de la rue Kneza Miloša

Повеља у темељима зграде Министарства пољопривреде и вода. (Слика десно)

La Charte située dans les fondements de l'édifice du Ministère de l'agriculture, des eaux, des forêts et des minéraux. (L'image à droite)

ОВАЈ КАМЕН ПОЛОЖЕН ЈЕ
 24 ОКТОБРА 1925. ГОДИНЕ У ТЕМЕЉИ ГРАДЕ МИ-
 НИСТАРСТВА ПОЉОПРИВРЕДЕ И ВОДА КРАЉЕВИНЕ
 УЈЕДИЊЕНИХ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА, СА ГРАНИЦАМА:
 ОД СТРУМИЦЕ И ОХРИДА ДО СУБОТИЦЕ И ТРИГЛАВА, И
 ОД БРЕГАЛНИЦЕ И ТИМОКА ДО ЈАБРАНА. ЗА ВРЕМЕ ВЛАДУ-
 ВИНЕ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАЊСТВА КРАЉА АЛЕКСАНДРА
 I. КАРАЂОРЂЕВИЋА IV, И ЊЕНОГ ВЕЛИЧАЊСТВА КРА-
 ЉИЦЕ МАРИЈЕ; А ОД ВРЕМЕ ВЛАДЕ ГОСПОДИНА НИКО-
 ЛЕ ПАШИЋА, ПРЕДСЕДНИКА МИНИСТАРСКОГ САВЕТА И ГОС-
 ПОДИНА КРСТЕ МИЛЕТИЋА МИНИСТРА ПОЉОПРИВРЕДЕ
 И ВОДА.

ГРАДУ СУ ПРОЈЕКТОВАЛИ ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИ-
 ТЕТА Г. НИКОЛА НЕСТОРОВИЋ, И ПРЕДУЗЕЋЕ „АРХИТЕКТ“
 АРХИТЕКТ Г. РАГИША БРАШОБАН, И ИНЖИНИЕР М. ПЕТРОВИЋ-
 ОБУЛИНА; ГРАДИ ЈЕ ПРЕДУЗЕЋЕ „КОПАОНИК“ ПОД
 УПРАВОМ ИНЖИЊЕРА МИЛАНА НИКОЛИЋА И ЛУЈА ЈАРА-
 ЗИМА А ВРШЕ НАДЗОР ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА ВОЈИСЛАВ
 ЗАДИНА И АРХИТЕКТ СВЕТОМИР ЛАЗИЋ.

Министарство Пољопривреде и Вода
 Карловици: *Жељко Ђ. Милошевић*
 Др. Вес. М. Савић *Петар Јанковић*
 Бр. Митровић *М. Обреновић*
 Мил. З. Јурић *Карловици*
 Марко В. Милошевић *Јурић и Весарић*
 Бр. М. З. Ранковић *Др. Милошевић*
 Др. Стојановић *О. Шаховић*
 М. Милошевић
 Мил. Милошевић
 Др. Милошевић

тект” под руководством архитеката Н. Несторовића и Д. Брашована. У решењу нове основе углавном су усвојени принципи ранијег пројекта, који је са извесном изменом прихваћен и за угао према Бирчаниној улици. Цело просторно решење је академско, симетрично, са унутрашњим двориштима, са монументалним вестибилима и степеништима, са раскошном обрадом главних дворана. Архитект Брашован је међутим пројектовао фасаде за цео блок у духу традиционалне српско-византијске архитектуре која је у ово доба (између 1925. и 1935. године) поново добила своје одушевљене присталице, нарочито преко катедре за српско-византијску архитектуру, коју је после 1919. године држао хонорарни професор архитект Петар Поповић.¹⁵ За спољну архитектуру поменутих министарстава били су израђени и сви детаљи и по њима је зграда озидана до првог спрата. Тада је, на иницијативу архитеката Министарства грађевина, донета одлука да се ова велика грађевина не изведе у византијској архитектури, која би представљала, не само тежак објект услед пропорција својих маса и елемената, већ и стилски депласирану композицију у односу на цео амбијент.¹⁶ Израда новог елабората за фасаде поверена је архитекту Николају Краснову у Министарству грађевина. Неоспорно, када је познат овај историјат, да је композиција Н. Краснова у знатној мери успела с обзиром да је морао да задржи предвиђене и озидане фасадне тешке масе приземља. Али, и на овом раду архитекта Краснова запажа се његова склоност за нагомилавањем архитектонских елемената и украсних мотива и тамо где они нису неопходни, што ствара извештан немир и тежину у појединим деловима композиције. Мада су принципи академског компоновања фасада овде у извесној мери занемарени, грђевина у целини даје коректан утисак, можда и бољи него раније приказано Министарство финансија истог архитекта. И овде је на кубетима вајар Ђорђе Јовановић израдио фигуре од бронзе. У ентеријерима, које је такође прерадио архитект Краснов, може се запазити богатство стилских детаља, гипсаних украса и стукрамора. Међу осталим радовима Н. Краснова, карактеристични су: вишеспратне стамбено-трговачке зграде — у Кнез Михајловој улици бр. 9 и на Теразијама бр. 14.

Стамбено-трговачка зграда у ул. Кнез Михајловој бр. 9. Пројекат арх. Н. Краснова

La maison d'habitation et de commerce au n° 9 de la rue Knez Mihajlova. Projet de l'architecte N. Krasnov

*

Године 1928. појављује се са својим главним делом, палатом Генералштаба, архитекта Виљем Баумгартен, такође руски емигрант. Ова велика грађевина у Улици кнеза Милоша припада, по свим карактеристикама, строгом, монументалном академизму и мање подсећа на специфичне руске варијанте. Симетрично просторно решење, богата класицистичка обрада и фасада и ентеријера показују одлично познавање класичног детаља. Изразитој монументалности доприноси и избор изванредног материјала, камена у русту и у целом приземљу и солидно изведеним спратним деловима у вештачком камену. Мада у извесној мери тежих пропорција, нарочито истраживаних у односу на намену, ова грађевина ни по чему не одступа од сличних композиција у иностранству и могла би са истим ефектом да делује у

Зграда Главног Генералштаба у ул. Кнеза Милоша. Пројекат арх. Виљема Баумгартена
L'édifice de l'Etat-major général dans la rue Kneza Miloša. Le projet de l'architecte Viljem Baumgarten

било коме европском урбаном амбијенту. Друго значајно дело архитекта Баумгартена је „Руски дом“ у Улици Народног фронта бр. 31, саграђен 1930. године, са елементима дорске архитектуре. Он више садржи специфичности руске концепције еклектичне стилске архитектуре. Ова је грађевина у знатно скромнијим димензијама и материјалу, али са dobrим односима маса, облика и детаља.

Такође, академској архитектури припада и Гардијски дом у Топчидеру, саграђен 1924. године по пројекту руског архитекта Н. Виноградова, на раду у Министарству војске. Не истиче се, међутим, ни складним пропорцијама облика, ни декоративним елементима. Из исте епохе, такође по пројекту руских архитеката је и велика зграда официрских станова, у Улици генерала Жданова бр. 38, у модернизованом академизму са класицистичким елементима.

„Официрски станови“ у ул. Генерала Жданова бр. 38 (део фасаде)

«Les logements des officiers» au n° 38 de la rue Generala Ždanova (une partie de la façade)

СТРАНИ АРХИТЕКТИ

Неколико значајних архитектонских објеката у стилу академизма строжих или слободнијих концепција, пројектовали су у овом раздобљу у Београду и страни архитекти. Међу тим делима истичу се: Јадранска банка (код „Лондона“) — по бечком пројекту, Француско-српска банка, на углу Кнез Михајлове и Вука Караџића улице — по париском пројекту, зграда друштва „Асикурациони генерали“, на Теразијама — по плановима из Италије, Прашка кредитна банка, на Теразијама бр. 2, и Југословенска банка на Тргу Републике по прашким пројектима, Американско-српска банка, на углу улице Маршала Тита бр. 10 — по пројекту чешке фирме Матија Блеха и други објекти. Јадранска банка представља, можда, најуспелије остварење у архитектури постака-

Јадранска банка, угао ул. Кнеза Милоша и Маршала Тита

La Banque adriatique, au coin des rues Kneza Miloša et Maršala Tita.

Француско-српска банка, на углу ул. Кнез Михајлове и Вука Караџића.

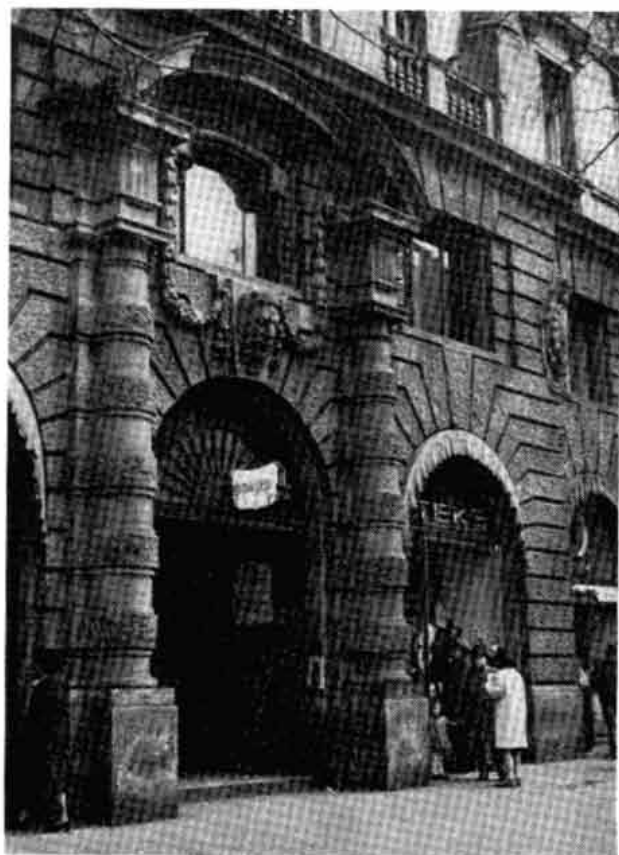
La Banque franco-serbe, au coin des rues Knez Mihajlova et Vuka Karadžića.

демизма у Београду. Она је, једна од ретких грађевина, цела у камену, а нарочито је одликују лепе пропорције, одлични детаљи и складна композиција целине, у којој се осећа извесно освежење у концепцији академизма ове епохе. Бечки архитекти, чија нам имена недостају, оставили су у Београду и друге примере еkleктичне архитектуре, а међу њима: управну зграду Ресавских рудника, на углу улица Пролетерских бригада и Светозара Марковића, са углачаним гранитним дорским стубовима у приземљу; стамбену

зграду бившег адвоката Ј. Челебоновића, на углу Топличиног венца бр. 2 и Чубрине улице; вишеспратну стамбену зграду на углу улица Тадеуша Кошћушког 8 и Цинцар Јанкове. Дело бечких архитеката је и зграда хотела „Ексцелзиор“, чија је фасада изведена у тешкој архитектури мешавине еклектичних стилова и сецесије.¹⁷ Француско-српска банка је копија париских решења ове врсте и овог доба, па и сама обрада фасада и ентеријера у вештачком камену од белог цемента и са имитацијом тесаника подражава карактеристичан кречњак којим је цео Париз изграђен. Посебно обележје овој архитектури даје високи мансардни кров сегментастих површина и кубе на углу. У сличној, али слабијој архитектури изведена је и зграда на углу улица Генерала Жданова и Пролетерских бригада, такође по француском пројекту. Јадранска и Француско-српска банка истичу се и у решењу својих основа приземља са шалтерским салама: у првој је решење по осовини угла, округле

основе са декоративном застакљеном таваницом у облику плитког свода; у другој, шалтерска сала је у осовини улаза из Кнез Михајлове улице; она је четвртаста, али такође са кружном, декоративном, застакљеном таваницом. Зграду друштва „Асикурациони генерали“ изводио је познати београдски архитект и предузимач Милан Антоновић.¹⁸ Падају у очи релативно тешке пропорције на фасади, али исто тако и смишљени и складни детаљи који представљају вештог пројектанта и доброг познаваоца класичних облика и елемената. Лепом утиску доприноси и одличан материјал, стручна израда и мали пасаж у осовини зграде са витринама дућана. У сваком случају, композиција ове грађевине је веран представник миланског академизма, па је и она имала изванредан утицај на академске концепције београдских архитеката.

Чешки пројекти се мање или више удаљују од ортодоксних, академских правила. Прашка банка на Теразијама грађена

Зграда друштва „Асикурациони Генерали“ на Теразијама. Главни изглед и детаљ улаза *La Société «Assicurazioni generali», à Terazije. La vue principale et un détail de l'entrée*

је међу првима и садржи извесне примесе романтичарске, а и сецесионистичке архитектуре. Она је, међутим, у доба када је грађена представљала извесну новину прихватљиву и допадљиву, па је и упливисала на поједине варијације у обликовању и у детаљима у архитектури Београда. Југословенска банка је у својој основној просторној композицији задржала академску класицистичку концепцију, у подели површина и у пропорцијама, али је у знатној мери њен аутор одступио од еклектичног шаблона форми и декоративних елемената, тежећи извесном модернизовању, које одговара примерима прашке архитектуре овог доба. Најслабији утисак међу овим архитектонским споменицима оставља зграда Американско-српске банке. На њој покушај модернизовања класичних облика и пропорција, са издуженим полустубовима, са недорађеним детаљима, показује знатне слабости композиције, још потенциране величином објекта, а које није успело да ублажи њено коректно структурално решење.

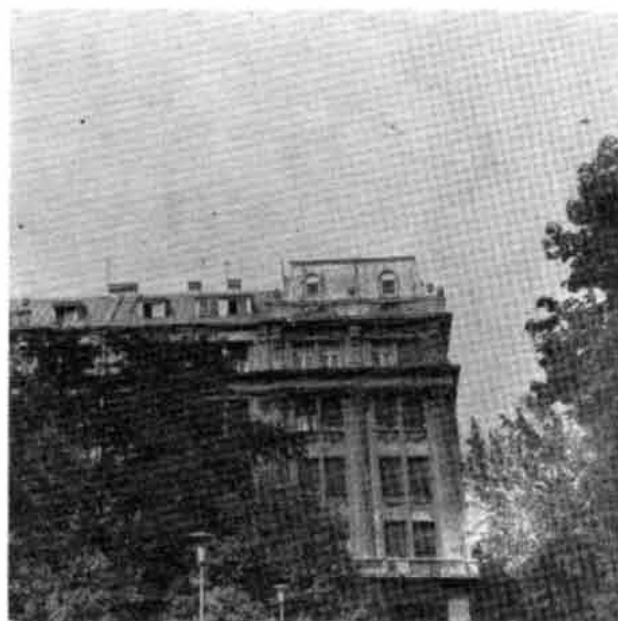

Југословенска банка на тргу Републике

La Banque de Yougoslavie, Place de la République

Прашка кредитна банка, на Теразијама, бр. 2
La Banque de crédit de Prague, sise au n° 2, à Terazije

Американско-српска банка у ул. Маршала Тита бр. 10

La Banque serbo-américaine, au n° 10 de la rue Maršala Tita

Неколико београдских зграда пројектовали су и мађарски архитекти. Међу њима се посебно истицао архитект и предузимач Ј. Талви, а чије је главно дело

хотел „Палас“ на Топличином венцу. Ова китњаста архитектура имала је такође својих присталица и може се још запазити покоји пример њеног подражавања, мада у већини случајева доста невештог.

ДОМАЋИ АРХИТЕКТИ

Генерације архитеката који су дипломирали на Техничком факултету у Београду у послератном периоду, несумњиво су имале знатан удео у архитектури пост-

Зграда Хрватске штедионице у Кнез Михајловој улици

L'édifice de la Caisse d'épargne de Croatie, dans la rue Knez Mihajlova

академизма. Њихове студије су се оснивале на класичним стиловима, а тако исто и угледи којима су се инспирисали. Многи су продубили своје студије у иностранству,

Детаљ фасаде стамбене зграде адв. Ј. Челебовића на Топличином венцу

Un détail de la façade de la demeure de l'avocat J. Celebonović à Topličin venac

углавном у Француској, где су, исто тако, били под утицајем академских примера, и старих и нових, какве је и најчувенија европска архитектонска школа »Ecole des Beaux-Arts« у Паризу гајила и подржавала. Ти су архитекти били и под посебним утицајима нових, тада незваничних, правца који су тежили модерној функционалној архитектури, која је такође лутала од прашког кубизма до рационализма Корбизјеа. Ови различити правци, који су се паралелно развијали, преплитали и мешали, и њихови утицаји на званичну академску архитектуру, нису могли позитивно деловати на стварање одређених концепција архитектуре код млађих архитеката. Колебања не дају добре резултате, а колебања су у Београду трајала више од читаве деценије. У Београду, и државни и приватни инвеститори у целом овом периоду веома су тешко признавали новине, и тражили су само она решења која су била основана на историјским стиловима, не одбијајући ни романтичарске преживеле композиције, а у области породичних вила радо су прихватили и егзотична решења и копије са свих континената. Под оваквим условима, делатност ових млађих архитеката била

Монуменално и декоративно третирање фасаде. Зграда у ул. Бориса Кидрича (арх. М. Радовановић)

La façade monumentale et décorative d'un bâtiment dans la rue Borisa Kidriča (par l'architecte M. Radovanović)

је оптерећена многим супротностима, колебљивим идејама и мешавинама стилских комбинација, што је нужно имало и извесних негативних последица у стварању архитектонског лика Београда између два светска рата.

Неоспорно је, ипак, да су и многи архитекти ових генерација остварили, не само коректна, већ и врхунска дела архитектуре складних композиција, која треба посматрати, критиковати и вредновати под призмом услова и времена када су постала. Зато и поједина дела створена у еклектичним архитектурама, а посебно у архитектури академизма у Београду овог доба, представљају изузетне напоре да се и њихови облици и целе композиције освеже и препоруде, а каткад и модернизују на достојан начин.

*

Друга половина треће деценије била је плодна у изградњи Београда углавном у академским стилевима, мање или више коректним, мање или више на бази класицистичких облика. Браћа Петар и Бранко Крстић 1927. године пројектују у

Васиној улици бр. 14 вишеспратну зграду са наглашеним еркером. Из истог времена су и почетни радови архитекта Милана Злоковића,¹⁹ стамбена зграда на углу Његошеве и Проте Матеје улице и Француска школа у Ранкеовој улици. У ово доба и Б. Несторовић пројектују велику раскошну вилу др Св. Моачанина у Ужичкој улици бр. 23 (бивша Румунска ул.) у симетричној академској композицији, по угледу на француске примере.

У току 1927. и 1928. године су рађени и планови за Технички факултет на Булевару револуције. Њихова израда је била поверена Николи Несторовићу и Бранку Таназевићу, професорима Архитектонског одсека. Они су израдили и детаљан урбанистички план комплекса између поменутог булевара и улица: Рузвелтове, 27. марта и Београдске, на коме је тада била саграђена само зграда Универзитетске библиотеке. Сем главне зграде Техничког факултета, на овом простору су били

Мешање класичних и сецесионистичких елемената и мотива. Угао ул. Царице Милице и Топличиног венца

L'entrelacement des éléments et des motifs de sécession et de classicisme, au coin des rues Carice Milice et Topličin venac

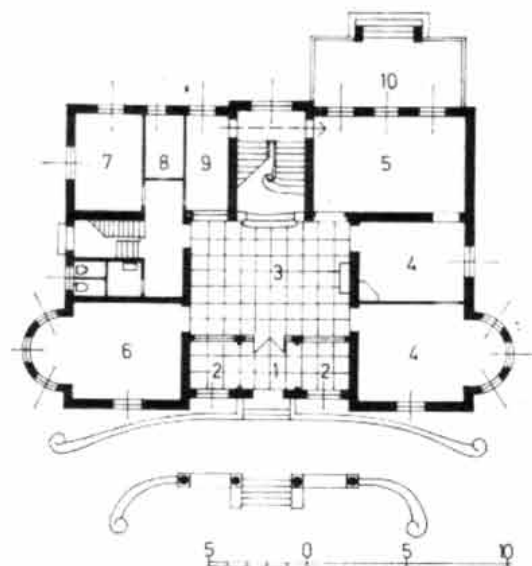
предвиђени и други факултети и институти, који, међутим, нису били изведени.²⁰ За зграду Техничког факултета у строго симетричном решењу основе, прихваћено је, у масама, решење по типу Високе техничке школе у Шарлотенбургу код Берлина, али је просторна организација, нарочито у средњем делу са аулом и степеништима, добила посебно решење. За

Стамбено-трговачка зграда у Васиној ул. бр. 14 (архитекти Петар и Бранко Крстић)

La maison d'habitation et de commerce au n° 14 de la rue Vasina (par les architectes Petar et Branko Krstić)

спољну композицију и ентеријере пројектанти су се држали академског принципа компоновања, мада је у детаљима архитект Б. Таназевић (који је радио детаље фасада) покушао да унесе извесне своје мотиве и своје издужене пропорције појединих облика и декоративних мотива. За време израде ових пројеката академска архитектура оваквих зграда по величини и по

Перспективни изглед и основа виле др Св. Моачанина у Ужичкој улици (архитекта Богдан Несторовић)

La perspective et le plan de la villa du Dr Sv. Močanin, dans la rue Užička (par l'architecte Bogdan Nestorović)

намени била је природна за европске прилике и схватања, мада је доцније овај пројект знатно критикован, с обзиром да је факултет грађен тек 1929/30. године када су се одједи модерне западњачке концепције архитектуре већ појавили код нас, иако неприхваћени од званичних кругова. Зграда Техничког факултета, са сутереном, приземљем и два спрата (трећи је дозидан после II светског рата, по пројекту архитекта Михајла Радовановића), спада међу највеће грађевине овог времена у Београду; дужина њеног фронта износи 156 m, а на

Технички факултет на Булевару Револуције. Пројектанти проф. арх. Никола Несторовић и Бранко Таназевић. Целокупан изглед и детаљ централног дела

La Faculté des sciences techniques dans le Boulevard de la Révolution. Le projet des architectes Prof. Nikola Nestorović et Prof. Branko Tanazević. La vue de l'ensemble et un détail de la partie centrale

бочним фасадама 60 m. Она је била предвиђена за четири одсека: Архитектонски, Грађевински, Електро-машински и Технолошки.²¹ Зграду Техничког факултета изводио је грађевинар Влајко Гранжан, а надзор су вршили, поред пројектаната, за конструктивне радове инжењер Ђорђе Мијовић, а од стране Министарства грађевина архитект Бранислав Којић. Детаље за ентеријере према главном пројекту, за вестибил, аулу, главно степениште и свечану дворану радио је архитект Богдан

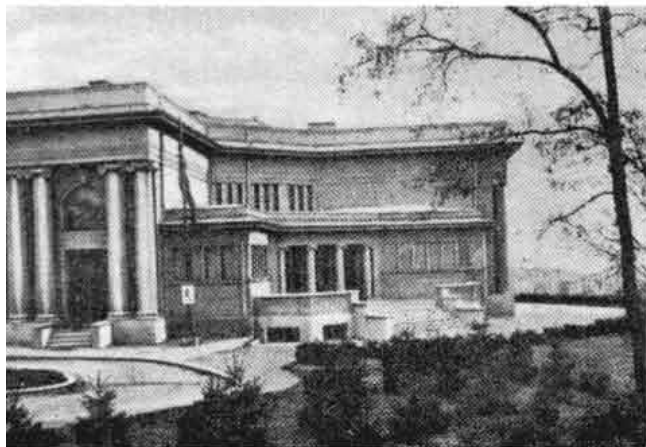

Несторовић, тада асистент Архитектонског одсека.

Пред крај треће деценије био је расписан конкурс за Уметнички павиљон у Београду.²² Прву награду добио је архитект Бранислав Којић, чија је скица била у духу народне фолклорне архитектуре. Међутим, председник општине се противио да се павиљон изведе у народној архитектури, већ је захтевао да се пројектује у духу владајућег академизма. Тако је архитект Којић израдио класицистичку академску композицију, мада је знатно слободније решио просторну организацију основе. У приближно исто време архитект Јосиф Најман пројектује велики блок нове задужбине Николе Спасића, у Кнез Михајловој улици бр. 47, на месту где је раније била позната спратна зграда београдске Грађанске касине. Архитект Најман је у спољној стилској композицији овог блока покушао, са видним успехом уосталом, да пренесе утиске париске архитектуре у чијем је амбијенту провео више година. Мада је и ова архитектура једна варијанта академизма, у свом завичају у ово доба већ напуштена, ова архитектура је ипак још увек импресионирала својим специфичним облицима и детаљима. Најман је успео да је освежи складном обрадом у вештачком камену од белог цемента.²³ Архитект Најман је доцније (1938) подигао и једну стамбену зграду у еклектичној архитектури богатог италијанског барока у Улици Ђуре Салаја бр. 6, а према конкретном примеру из Рима, поводећи се за жељама

*Уметнички павиљон на Малом Калемегдану.
Пројектант арх. Бранислав Којић*

*Le Pavillon des Arts à Mali Kalemegdan, projeté
par l'architecte Branislav Kojić*

Стамбено-трговачка зграда у Кнез Михајловој ул. бр. 47. Пројектант арх. Јосиф Најман

La maison d'habitation et de commerce au n° 47 de la rue Knez Mihajlova. Le projet de l'architecte Josif Najman

сопственика.²⁴ Са много мање успеха, архитект Најман је пројектовао зграду Трговачке академије на углу улица 29. новембра и Цетињске, где је покушао да, у суштини академску композицију у односу на поделу маса и површина, модернизује изостављањем декоративних елемената и повећањем застакљених површина.

У овом раздобљу је архитект П. Поповић, кога смо већ поменули, пројектовао стамбено-трговачку зграду генерала В. Димитријевића на углу улица Кнез Милошеше и Маршала Тита. И на овој згради запажамо архитектонску пластику са трочетворним стубовима ношеним конзолама. Нарочито фасада преко угла даје кулисни ефекат, који је, ипак, знатно ублажен и поправљен на бочним фасадама мирније компонованим. На сличан начин, али са више ослоња на класицистичке карактеристике облика и детаља, подигао је нешто раније инжењер Милош Савчић своју вишеспратну зграду на углу улица Маршала Тита и Добрињске. Запажају се, такође, и поједини радови архитекта Бранка Таназевића у модернизованој академској архитектури, који у мотиве декорације уноси и фигуралне украсе, по примерима

Стамбена зграда у ул. Ђуре Салаја бр. 6.
Планове израдио арх. Ј. Најман, према
италијанским скицама

*La maison d'habitation au n° 6 de la rue Djure
Salaja. Les plans faits par l'architecte Josif
Najman, selon les esquisses italiennes*

сецесије. На фасади зграде у Улици пролетерских бригада бр. 38 и сам Таназевић подлеже, пластике ради, решењу са стубовима ослоњеним на конзоле. У истом смислу, у богатијим облицима еkleктичног барока, архитектор Александар Јанковић изводи две складне композиције вишеспратних стамбених зграда са дућанима у приземљу: на углу Кнез Михајлове и Змај Јовине улице и на углу Булевара револуције и Улице Светозара Марковића. Његово је дело и зграда хотела „Балкан”, сем спољне архитектуре, коју је, у варијанти академске архитектуре са знатним руским утицајем, израдио архитектор Андрија Папков.²⁵

*

Велики број приватних зграда за ренту, породичних кућа и вила припада овом раздобљу треће деценије и овој архитек-

Зграда на углу ул. Кнеза Милоша и Маршала
Тита, генерала Димитријевића. Пројектант
арх. Петар Поповић

*La maison au coin des rues Kneza Miloša et
Maršala Tita. Projet de l'architecte Petar
Popović*

Стамбено-трговачка зграда на углу ул. Маршала
Тита и Добрињске, инжењера Милоша
Савчића, по његовим плановима

*La maison d'habitation et de commerce à
l'angle des rues Maršala Tita et Dobrinjska*

Стамбена зграда у Ул. пролетерских бригада бр. 38. Пројектант арх. Бранко Таназевић

La maison d'habitation su n° 38 de la rue Proleterskih brigada. Le projet de l'architecte Branko Tanazević

Стамбено-трговачка зграда на углу Булевару Револуције и ул. Светозара Марковића. Пројектант арх. А. Јанковић

La maison d'habitation et de commerce au coin du Boulevard de la Révolution et de la rue Svetozara Markovića. Le projet de l'architecte A. Janković

тури у којој доминирају еклектични стилски мотиви, а нарочито класицистички високи стубови и пиластри, каткад блиски паладијевским композицијама, али често и слабих односа облика, нескладних комбинација, невешто изведене профилације. Ова стилска архитектура још више је изгубила применом еркера, каткад великих испада и тешких пропорција. Напоменута је већ појава стубова на конзолама, која постаје све чешћа и код најбољих архитеката. Изразито слаб пример овакве конструкције која по сваку цену тражи утисак

Стамбено-трговачка зграда на углу ул. кнез Михајлове и Змај Јовине. Пројектант арх. А. Јанковић

La maison d'habitation et de commerce au coin des rues Knez Mihajlova et Zmaj Jovina. Le projet de l'architecte A. Janković

Нескладно компоновање фасада са стубовима на конзолама. У овом примеру то је потенцирано тешким постаментима и рђавим односом елемената

Une composition discordante des façades aux colonnes sur les consoles. Cette discordance est ici soulignée par des lourds soubassement des colonnes et par la mauvaise proportion des éléments

пластичне монументалне композиције, пружају фасаде стамбене зграде на углу Булевару револуције и Молерове улице (у приземљу ресторана „Домовина“). Овде нису само стубови на конзолама већ и њихови високи и тешки постаменти, које је пројектант користио да би смањио висину стубова и њихов одговарајући пречник. Међутим, све лежи на конзолама и то несразмерно малим, па се добија утисак да читав конструкција виси о трочланом главном венцу, место да тај венац носи. Оваква извештачена архитектонска композиција и у делима изразитих талената као што је био архитектор Николај Краснов, оставила је видне недостатке, она је, поготово у остварењима просечних архите-

ката и анонимних градитеља, каквих је у периоду око тридесетих година у Београду било доста, оставила многе нескладне и безвредне архитектонске композиције, основане на еклектичним, али деформисаним облицима. Слаба критика уметности, а нарочито архитектуре у Београду у ово доба, није имала снаге да обузда овај неестетски начин архитектонског пројектовања, када је главни значај даван што већој ренти (која је, уосталом, ретко прелазила 6%) а што мањим инвестицијама, када је и укусу, и грађана и многих пројектаната, био проблематичан и када је и стручна спрема често бивала оскудна.

Па ипак, и у периоду око тридесетих година остварена су у Београду значајна архитектонска дела баш у академским стиловима. Поред већ поменутих примера, низ талентованих архитеката истицали су се својим успешним архитектонским пројектима како у вишеспратној изградњи Београда, тако и у подизању вила и породичних кућа уопште. Једни су се чвршће држали историјских стилова и европског академизма, нарочито они који су имали прилике да проучавају архитектонске споменике у Француској и у Италији, као архитекти: Александар Ђорђевић, Ђорђе Ђорђевић, поменути Јосиф Најман, затим Бранислав Маринковић, Влајко Стојковић и др. и низ млађих архитеката који су, после дипломирања на београдском Техничком факултету, одлазили на усавршавање у иностранство. Други су покушали да еклектичне облике академске архитектуре модернизују, у чему је најзначајнију улогу играло субјективно осећање стила и хармоније у архитектури, па су и њихова дела разнолика. У овој групи се истичу поједина остварења архитеката: Димитрија М. Лека, Војина Симеоновића, Петра и Бранка Крстића и других.

Александар—Саша Ђорђевић, иако немачки ђак (завршио је архитектуру пре првог светског рата), користио је свој дужи боравак у Паризу да добро упозна француску архитектуру, не само академизма већ и стилова „племићких двораца“, и са успехом и осећањем хармоније комбинује њихове елементе нарочито у реализацији појединих раскошних вила. У том правцу се истичу зграде у Улици кнеза Милоша, бр. 70 Тихомира Панића и бр. 72 Владе Теокаревића. Прва је у строгој концепцији малих француских двораца XVIII века, а друга у нешто лакшој архитектури богатих, класицистичких варошких вила

с почетка XX века. Треба нагласити да су и ентеријери ових зграда проучени и обрађени у складу са општом стилском концепцијом.²⁶ У истом духу, најзначајније дело архитекте Ђорђевића је тзв. „Бели двор” принца Павла Карађорђевића на Дедињу, не само по проученој стилској композицији, већ и по изведеним радовима и избору материјала. Међу осталим његовим радовима у стилу академизма падају у очи: стамбена зграда у Улици Светозара Марковића бр. 58, у Улици генерала Жданова бр. 65, у Улици Ђуре Салаја бр. 17, па вишеспратна стамбено-трговачка зграда у Нушићевој улици бр. 6 у стилу париске архитектуре почетком XX века. У нешто слободнијој концепцији, А. Ђорђевић је пројектовао и стамбену зграду у Његошевој улици бр. 19, на којој је после другог светског рата духовито саграђен још један спрат у стаклу према улици, тако да је архитектура А. Ђорђевића остала у целини сачувана. У свим овим пројектима истиче се дар за компоновање, за избор и израду архитектонског детаља, за пропорције облика и за декоративну уметност кованог гвожђа. Исто тако су префињени и ентеријери архитекта А. Ђорђевића, док организација основа није увек на истој висини. Неоспорно је, међутим, да је између два светска рата А. Ђорђевић био у Београду најбољи познавалац француске архитектуре од ренесанса до позног академизма.

Из исте генерације, архитект Милутин Борисављевић је неко време пројектовао у Београду, нарочито мање стамбене зграде. Он је пре првог светског рата дипломирао на београдском Техничком факултету, а за време рата студирао је естетику на Сорбони, где је и докторирао. Живећи у Паризу и студирајући пропорције архитектуре теоретски, упознао је француске споменике архитектуре и њихове стилове, и покушао је да у своје пројекте у Београду пренесе француске примере. Међутим, у његовом практичном раду његови теоријски закључци се не могу потврдити. Међу већим радовима М. Борисављевића у Београду могу се забележити: школа у Шуматовачкој улици са класицистичким јонским пиластрима и приватна зграда у Улици Корнелија Станковића бр. 16, са удвојеним пиластрима. Његов познатији рад је ограда са капијама парка на Студентском тргу, која је у своје време изазивала оштру критику, поготову што је иста композиција у целини и детаљима виђена у Италији.

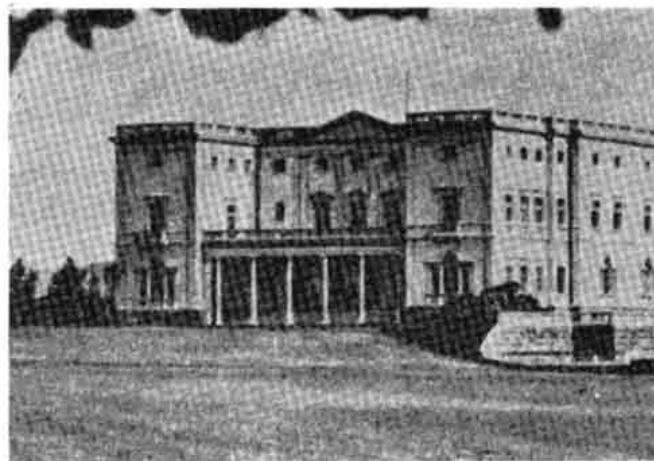

Стамбена породична зграда Тих. Панића (сада Румунска амбасада) у улици Кнеза Милоша бр. 70. Складно решење фасада допуњено је богатим ентеријерима и терасама према врту. Пројектант, арх. А. Ђорђевић

La demeure de Tih. Panić (actuellement l'Ambassade de Roumanie), au n° 70 de la rue Kneza Miloša. La solution harmonieuse des façades, parlait par les intérieurs riches et les terrasses donnant sur le jardin. L'architecte A. Đorđević

„Бели двор” на Дедињу. Пројектант арх. А. Ђорђевић

»Beli dvor« (le Palais blanc) à Dedinje, fait par l'architecte A. Đorđević

Стамбена зграда у Његошевој ул. бр. 19.
Пројектант арх. А. Ђорђевић

*La maison d'habitation au n° 19 de la rue
Njegoševa. Le projet de l'architecte
A. Đorđević*

Добар познавалац архитектуре академизма био је и архитект Ђорђе Ђорђевић. Његово главно дело у том правцу је стамбено-трговачка зграда бившег министра Николе Узуновића, у Улици маршала Тита бр. 21.²⁷ Овде складни односи и лепа детаљи остварују хармоничну композицију фасаде, мада и на њој стубови леже на конзолама али које су у овом случају доста духовито решене. Ђорђевићево дело, поред осталих, у стилској еkleктичној архитектури је и зграда Нунцијата на углу улица Св. Саве и Ивана Милутиновића, али по композицији и пропорцијама изостаје иза претходне.²⁸

Међу карактеристичним примерима архитектуре академизма овог доба је импозантна грађевина бивше Аграрне банке

Улазна капија и ограда парка на Студентском тргу (арх. М. Борисављевић)

*La porte d'entrée et la clôture de Studentski
park (Parc des Etudiants), par l'architecte
M. Borisavljević*

Палата „Деванха“ бив. министра Н. Узун-
овића, у ул. Маршала Тита бр. 21
(арх. А. Ђорђевић)

*Le palais «Devanha». Projet de l'architecte
A. Đorđević pour l'ancien ministre N. Uzunović,
au n° 21 de la rue Maršala Tita*

Палата Аграрне банке (сада ЦККП) на тргу Маркса и Енгелса (арх. П. и Б. Крстићи)

L'édifice de la Banque agraire (actuellement le Comité central de la Ligue des communistes), à la Place Marx-Engels. Le projet des architectes P. et B. Krstić

(сада ЦККП) на углу улица Моше Пијаде и Влајковићеве. Њу су пројектовали Петар и Бранко Крстић, а грађена је 1934. године у беловодском камену, који још више истиче њене класичне стилске детаље. Монументално делује приземље грађевине са фасадом у јелинистичкој, дорској архитектури, а исто тако лепо детаљисан, снажан главни венац. У строгој обради декоративних пластичних мотива на фасадама истичу се и стилизовани украсни делови од кованог гвожђа и бронзе. У истом смислу су изведени и богати ентеријери, посебно вестибил, степеништа, бивша дворана са шалтерима и сала за седнице, где су браћа Крстићи са осећањем за облик и хармонију унели низ класичних, модернизованих мотива. Међу другим радовима архитеката Петра и Бранка Крстића са класичним стилским елементима истиче се, поред већ поменутих остварења, и стамбена зграда у Палмотићевој улици бр. 16 и вила др

Николе Крстића на Топчидерском брду, лепих пропорција и детаља.

У архитектури академизма и у четвртој деценији наилазимо на веома успела остварења у Београду. Међу вилама које је пројектовао архитект Војин Симеоновић посебно се истиче спратна, пространа вила трговца Рада Петровића (данас резиденција амбасадора Јапана) у Симићевој улици бр. 6. Пројектована је 1935. године, али је изведена тек 1939. Са осећањем мере и доброг познавања детаља, Симеоновић је овде, у духу француског неокласицизма, применио удвојене, канелиране стубове са коринтским капителима, на средњим ризалитима и одговарајуће пиластре на бочним деловима. Посебно се запажају детаљи дискретне декорације и балконских ограда од кованог гвожђа. У истом духу Симеоновићева су дела и виле у Ужичкој улици: бившег министра Н. Узуновића, управника државних монопола М. Марковића, приземна вила Олге Крсмановић и др.

Вила др Н. Крстића на Топчидерском брду
(арх. П. и В. Крстић)

*La villa du Dr. N. Krstić, à Topčidersko brdo,
construite par les architectes P. et V. Krstić*

Вила трг. Раде Петровића у Симићевој ул.
бр. 6. Леп пример неокласицистичке архитек-
туре у француској варијанти (арх. Војин
Симеоновић)

*La villa du commerçant Rade Petrović au n° 6
de la rue Simićeva. Le bel exemple de la variante
française du néo-classicisme. Le projet de
l'architecte Vojin Simeonović*

У остварењима архитекта Бранислава Маринковића, који је врло рано прихватио модеран архитектонски правац, налази се неколико објеката такође по угледу на француску еклектичну архитектуру с краја XIX века. То су стамбене зграде, међу којима падају у очи по својим складним композицијама: једнопородична кућа у Улици генерала Жданова бр. 70 (1934); угаона спратна зграда у Хаџи Ђериној улици бр. 57 (1936); нешто модернија композиција у Баба-Вишњиној улици бр. 29 и, најзначајнија у овој групи, вишеспратна стамбена зграда на углу Булевара револуције и Кумановске улице (последњи спрат је исти аутор подигао после II светског рата), на којој архитекта Маринковић, са израженим смислом за избор мотива, за хармонију облика и за класичан детаљ, остварује једну од веома успешних архитектонских композиција академске архитектуре у Београду.

У овом раздобљу архитекта Б. Несторовић је пројектовао мање спратне стамбене зграде у Улици пролетерских бригада бр. 17, у Влајковићевој улици бр. 18 и, са модернијим приступом решавању детаља, у улици Лоле Рибара бр. 33. (Прве две зграде су пројектоване са приземљем и спратом; после другог светског рата извршено је на њима дозиравање нових

Стамбена породична кућа у ул. Генерала Жданова бр. 70 (арх. Бранислав Маринковић)

La demeure au n° 70 de la rue Generala Ždanova, par l'architecte Branislav Marinković

Стамбено-трговачка зграда на углу Булевару
Револуције и ул. Кумановске
(арх. В. Маринковић)

*La maison d'habitation et de commerce au coin
du Boulevard de la Révolution et de la rue
Kumanovska, projetée par l'architecte
V. Marinković*

спратова). Међу изузетно успешним архитектонским остварењима у духу модернизованог барока пада у очи, из прве половине четврте деценије зграда на углу улица св. Саве и Катанићеве, коју је пројектовао архитект Драгослав Радисављевић. Са одличним укусом у избору детаља и декоративних мотива, аутор је овом својом композицијом остварио изванредно дело еkleктичне барокне архитектуре. Међу многим складним примерима београдске архитектуре овог доба у академским стиловима истичу се поједини радови архитеката Милутина Јовановића, Предрага Зрнића, Влајка Стојковића и др. Каткад су ове академске композиције можда исувише монументалне за стамбено-трговачке зграде, као што је зграда у Улици генерала Жданова бр. 32. У истој архитектури су

Стамбена зграда на углу Св. Савске и Катанићеве ул. у модернизованом бароку
(арх. Драгослав Радисављевић)

*La demeure au coin des rues Sv. Savska et
Katanićeva. Le baroque modernisé (l'architecte
Dragoslav Radisavljević)*

Стамбено-трговачка зграда у ул. Лоле Рибара
бр. 33 у модернизованом академизму
(арх. Богдан Несторовић)

*La maison d'habitation et de commerce au n°
33 de la Rue Lole Ribara. L'académisme modernisé. Le projet de l'architecte Bogdan
Nestorović*

и зграде у улицама Маршала Тита бр. 7 и 17 и Кнеза Милоша бр. 6. У сличној архитектури можемо забележити и стамбену зграду на углу улица 29. новембра и Југовићеве, коју је пројектовао архитект Урбан.

На крају овог периода између два светска рата, пројектовао је архитект Григорије Самојлов на Теразијама вишеспратну палату „Београд”, са становима, трговачким локалима и биоскопском двораном са

Стамбено-трговачка зграда у ул. Генерала Жданова бр. 32 (арх. Влајко Стојковић)

La maison d'habitation et de commerce au n° 32 de la rue Generala Ždanova (par l'architecte Vljako Stojković)

Стамбена зграда др М. Петровића на углу ул. Лоле Рибара и Палмотићеве у модернизираном академизму у духу француских варијанти (арх. Никола Несторовић)

La demeure du Dr M. Petrović au coin des rues Lole Ribara et Palmotićeve. L'académisme modernisé dans l'esprit des variantes françaises. Le projet de l'architecte Nikola Nestorović

Бивша гимназија „Краља Александра” на Топчидерском брду (бочна фасада) у модернизираном академизму (арх. Предраг Зрнић)

L'ancien «Lycée du Roi Alexandre» à Topčidersko brdo (la façade latérale). L'académisme modernisé (l'architecte Predrag Zrnić)

Стамбено-трговачка зграда на углу улица Југовићеве и 29. новембра (арх. Урбан)

La maison d'habitation et de commerce au coin des rues Jugovičeva et 29 Novembra

Стамбено-трговачка зграда у Бранковој ул. (арх. Милутин Јовановић)

La maison d'habitation et de commerce dans la rue Brankova, projet de l'architecte Milutin Jovanović

Стамбено-трговачка зграда у Ул. маршала Тита бр. 7 у модернизираном декоративном академизму

La maison d'habitation et de commerce au n° 7 de la rue Maršala Tita. L'académisme décoratif modernise

Палата „Београд“ на Теразијама, споља изведена у бело-водском камену (арх. Григорије Самојлов).

Le palais «Beograd» à Terazije. De l'extérieur, exécuté en pierre de Bele vode (l'architecte Grigoriје Samojlov).

Породична кућа М. Јојкића, у ул. Кнеза Милоша бр. 99 (арх. Г. Самојлов)

La demeure de M. Jojkić au n° 99 de la rue Kneza Miloša, (l'architecte G. Samojlov)

галеријом, за 1000 места. У фоајеу овог биоскопа вајар Риста Стијовић је израдио фигуралну композицију у фризу испод плафона. Фасаде ове грађевине, која се простире на три фронта, изведене су у беловодском камену. Оне представљају успелу стилску композицију у модернизованој обради детаља, са применом трокрилних прозора и са великом надстрешницом изнад приземља. Зграда се одликује функционалним решењем унутрашњег простора и чистом хармоничном спољном композицијом. Архитект Самојлов је, такође у стилу академизма, пројектовао и зграду задужбине Луке Ђеловића, на углу улица Кнеза Милоша и Пролетерских бригада, и стамбену зграду индустријалаца И. Јојкића, са лепим ентеријерима, на углу Дурмиторске и Кнеза Милоша улице-бр. 99.

*

Напоменули смо да су поједини даровити архитекти овог периода покушали да на бази академских основних принципа остваре слободније и модерније компози-

Бивше министарство социјалне политике и народног здравља (сада СУП Србије) у Улици кнеза Милоша (арх. Д. М. Леко)

L'ancien Ministère de la politique sociale et de la santé populaire (actuellement le Secrétariat à l'Intérieur de Serbie), dans la rue Kneza Miloša. Le projet de l'architecte D. M. Leko

ције. Овакве покушаје запажамо већ после првог светског рата и у европској архитектури, што је имало изванредан одјек и на париској међународној изложби декоративне уметности 1925. године, а што се такође могло констатовати и у развоју појединих европских архитектонских школа (нарочито и Италији и Немачкој). Посебно место, у том правцу, у београдској архитектури заузима архитект Димитрије М. Леко. У организацији простора, у решавању основе, Леко је у пуном смислу академичар; у спољној композицији Леко је у знатној мери успео да оствари особену варијанту академске архитектуре. После поменуте његове зграде Материнског удружења, већ је композиција коју је израдио за Дом Савеза набављачких задруга у Македонској улици (1928) знатно слободније решавана. Али пун изражај посебне концепције академизма Леко остварује на згради Министарства социјалне политике и

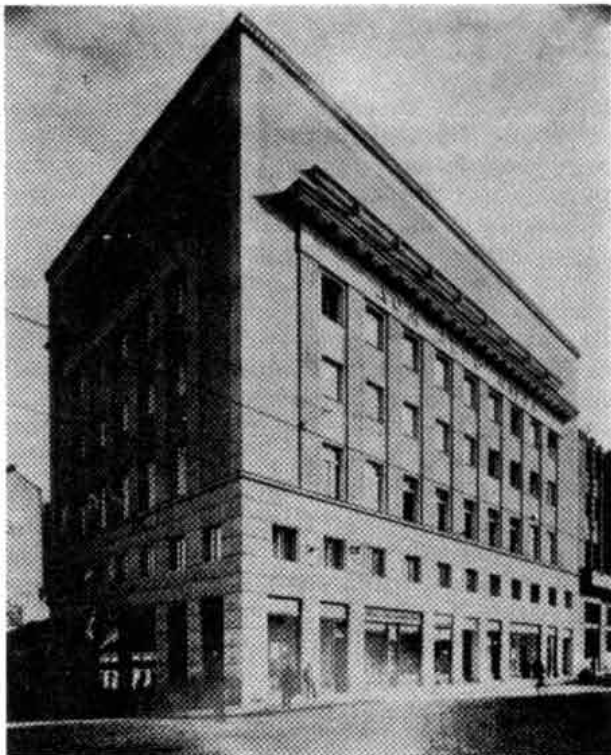
народног здравља²⁹ у Улици кнеза Милоша бр. 101 (1934). Карактеристике Лекових композиција су: високи стубови или пиластри, високо пуно зидно платно место трочланог главног венца и атике, широки трокрилни прозори, мирне модернизоване балконске ограде од кованог гвожђа и уздржана декорација углавном фигуралних мотива. Поред поменутих радова Д. М. Лека су и зграда Инвалидског дома на Тргу братства и јединства (1934) са биоскопском двораном, стамбено-трговачка зграда Ј. Крсмановића, на углу улица Васине и Лазе Пачуа и др.

У истом смислу истраживања слободнијих архитектонских облика, на бази еклектичних и академских стилова, Војин Симеонович остварује две интересантне композиције: Дом Аероклуба, у Узун Мирковој улици бр. 4, и стамбену зграду адвоката Недељковића у Улици Народног фронта бр. 46—48. Главне карактеристике

Стамбено-трговачка зграда Савеза набављачких задруга у Македонској ул. (арх. Димитрије М. Леко)

La maison d'habitation et de commerce de l'Association des Coopératives d'acquisition dans la rue Makedonska, bâtie par l'architecte Dimitrije M. Leko

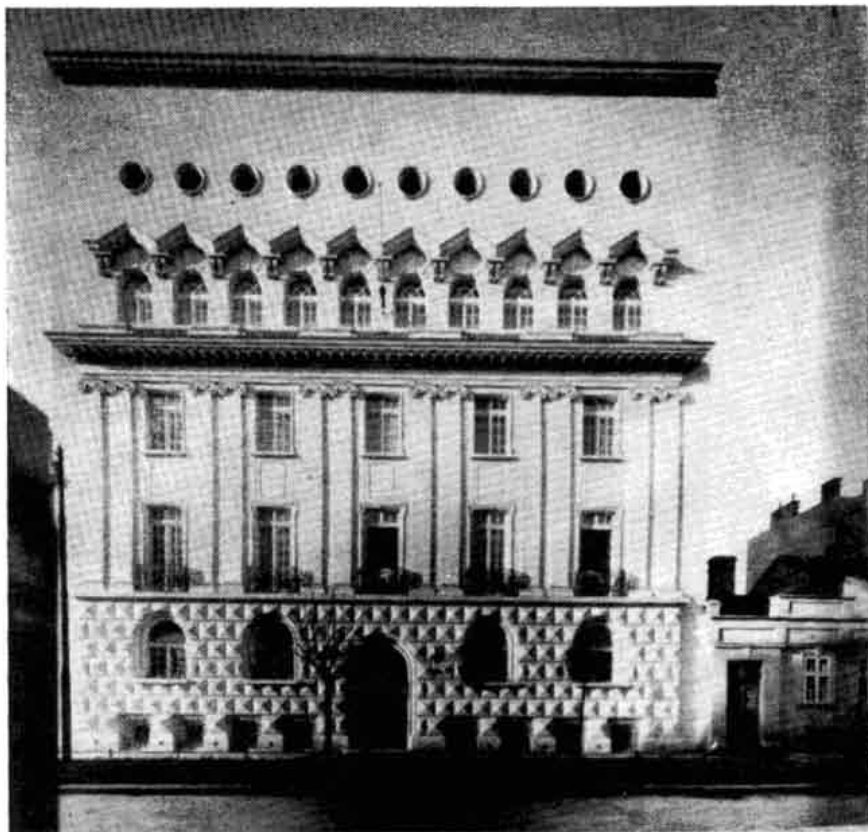
ове нове концепције огледају се на њиховим фасадама: високо, снажно а декоративно постоље изведено у дијамант-квадерицама, изнад њега архитектура главних спратова завршена снажним венцем, над којим се појављује још један спрат, мање или више декорисан, а све је уоквирено и завршено мирном зидном масом. Дом Аероклуба је пројектован 1932. године; садржи приземље, међуспрат и 4 спрата. Овде су приземље и међуспрат обрађени дијамант-квадерицама, а три главна спрата у класицистичкој структури где стубове, односно пиластре, замењују канеловане лизене. Над њима је раван архитрав са снажном плочом венца подупртом конзолама. Изнад њега, последњи спрат наглашен је само равном симом, а све је уоквирено пуним зидним платном које знатно надвисује и завршава композицију. Оваква концепција модернизовања класичних стилских композиција, очишћених украса и сувишних профила, а на бази складних односа облика, имала је тежиште у стварању сажете и завршене хармоничне целине; она је то са успехом остварила површински. Боље би, међутим, одговарала узиданој фасади него композицији, у којој је трећа димензија присутна и пресудна, као на примеру Аероклуба. На свом следећем делу, 1936. године, у Улици Народног фронта, архитект Симеоновић ће подлећи богатијем третману сличне композиције и враћању декоративнијим стилским елементима: удвојеним јонским пиластрима, класичном венцу, додајући изнад прозора трећег спрата повезане тимпаноне који, заједно са округлим мансардним прозорима, стварају изванредан немир у композицији целине. Међутим, и овде је она решена концентрисано, уоквирена и завршена високим равним зидним платном.

*

Једна мала група архитеката покушала је да оствари архитектонске композиције у којима не напушта ни класичну, али стилизовану, профилацију, допуњујући је богатим фигуралним детаљом. Носиоци овог посебног декоративног архитектонског

Дом Аероклуба, у Узун-Мирковој ул. бр. 4 (арх. Војин Симеоновић)

L'Aéro-club, au n° 4 de la Rue Uzun Mirkova, (l'architecte Vojin Simeonović)

Стамбена зграда адв. Недељковића, у ул. Народног Фронта бр. 46—48 (арх. В. Симеоновић)

La demeure de l'avocat Nedeljković aux n° 46—48 de la rue Narodnog fronta, l'architecte V. Simeonović

правца су Петар и Бранко Крстић, чија смо дела у духу чистијег академизма већ забележили. У овом правцу нарочито се истиче њихов пројект за стамбену зграду у Улици Ђуре Салаја бр. 7.

У сличном покушају је архитект Милан Злоковић, још 1928. године, саградио зграду трговца Колаковића, у Краља Милутина улици бр. 33. Овде је поред снажне архитектонске профилације и вајарских елемената, Злоковић користио и сликарске „фреско“ ефекте.

Стамбена зграда у ул. Ђ. Салаја бр. 7 са фигуралном декорацијом у модернизованој архитектури академизма (арх. П. и В. Крстић)

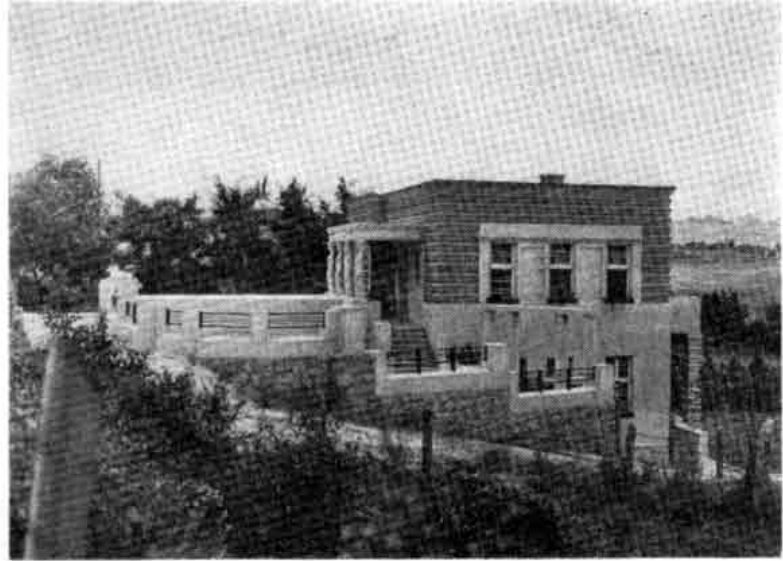
La demeure au n° 7 de la rue Đure Salaja. La décoration figurative d'architecture modernisée de l'académisme. (les architectes P. et V. Krstić)

На крају овог периода саграђена је у Београду палата Главне поште и Поштанске штедионице, која заузима простран блок на углу Таковске улице и Булевару револуције. На претходном конкурс за скице прву награду је добио загребачки архитект Јосиф Пичман, али како је његова концепција била у модерној архитектури, то за израду пројекта за извођење није била прихваћена. Њих је израдио ру-

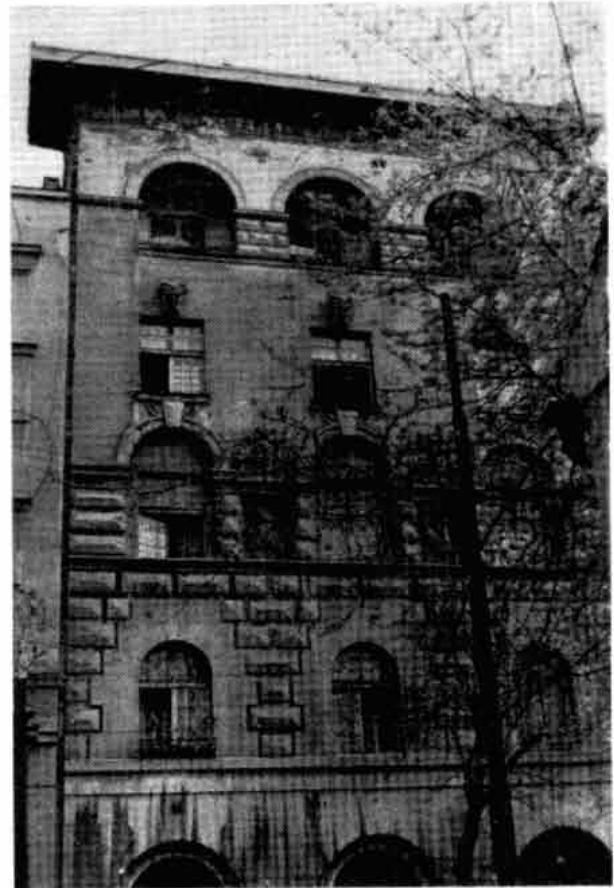
Вила на Дедињу, у Ужичкој ул. у модернизованој класичној архитектури (арх. П. и Б. Крстић)

La villa à Dedinje, dans la rue Užička, d'architecture classique modernisée (les architectes P. et B. Krstić)

ски архитект, емигрант Михаило Михаиловић — Андросов. У погледу основа, он се држао Пичманових скица, али је архитектуру потпуно изменио. Мада је употребљен изузетно леп и скупocen материјал, композиција у целини и детаљима представља потпун промашај и у пропорцијама архитектонских облика и у погледу њихове примене и детаља. Ова нелогична структурална композиција античких грчких облика неприхватљивих међусобних односа и пропорција тешко се може оправдати жељом за реализовањем модернизоване стилске архитектуре. Још мање би се могла тумачити као дело академизма, чак и у доба његове потпуне декаденције.³⁰

Последња јавна грађевина изведена у овом периоду у еклектичном стилу класицизма, а завршена тек 1942. године (за време нацистичке окупације), била је намењена новом Министарству грађевина. Њу је пројектовао архитект Гојко Тодић, у Немањиној улици испод зграде Министарства финансија архитекта Краснова. Главна фасада ове тешке грађевине компонована је са низом класицистичких коринтских стубова нескладних пропорција и међусобних односа, а место трочланог одговарајућег венца и атике, изведена је висока равна зидна маса попут Лекових и Симеоновићевих примера, за коју на овом месту и у овој комбинацији није било услова. Остале фасаде су изведене у потпуно диспаратној и неодговарајућој архи-

Стамбено-трговачка зграда у ул. Краља Милутина бр. 33 (арх. Милан Злоковић)

La maison d'habitation et de commerce au n° 33 de la rue Kralja Milutina (l'architecte Milan Zloković)

тектури. Целокупна композиција овог неугледног гиганта представља и крајњу декаденцију еклектицизма и затвара сваки даљи пут архитектуре коју смо назвали *постакадемизмом* у Београду између два светска рата.³¹

*

При крају четврте деценије, уколико је модерна архитектура кроз своја функционална преимућства, кроз напредак конструктивних система, а и успелијим композицијама хармоничних односа, снажније импресионирала приватне инвеститоре, то је и академско стваралаштво губило свој значај и своју ранију друштвену улогу у архитектури Београда. У то доба архитектонска делатност у Београду може се сврстати у три основна правца: по једном, продужује се пројектовање у еклектичним стилевима; по другом, покушава се да се остваре модерније композиције у којима се, међутим, не напушта ни профил, ни конзола, па често ни орнамент, у духу сличних примера у нацистичкој Немачкој, у Аустрији, у Мусолинијевој Италији, а по трећем правцу истражују се чистији модерни облици по угледу на Корбизјеова дела и на западна струјања, или по угледу на прашку школу, која је у то доба била веома напредна. Из ових праваца, у којима су још увек били најбројнији архитекти прве групе, у Београду је највише остварено слабих, квази стилских архитектонских композиција. Треба напоменути, у одбрану ове чињенице, да су поред необдарених архитеката, овде спадали и нестручни грађевински инжењери, још мање способни техничари и градитељи. Тако се поред озбиљних и складних композиција талентованих стваралаца, све чешће појављују и веома слаба остварења која су освајала београдске стамбене блокове, чему су још, у знатној мери, допринели и непотпуни урбанистички планови и грађевински правилници. Често су, међутим, оваква архитектонска остварења заузимала и велике фронтоне, лепа места, истакнуте углове, а њихове композиције, исто тако често, представљају претенциозна а безвредна архитектонска решења, па су и њихови аутори обично остајали анонимни. У ово доба постакадемизам у Београду, не само да је био у фази пуне декаденције, него је практично потпуно ишчезао.

*Зграда Поште и Поштанске штедионице
(арх. М. Михајловић — Андросов)*

*L'édifice de la Poste et de la Caisse d'épargne,
(l'architecte M. Mihajlović-Androsov)*

*Фасада у еклектичном стилу класицизма у
Немањиној ул. (арх. Гојко Тодић)*

*Ne façade de style éclectique du classicisme, dans
la rue Nemanjina, (l'architecte
Gojko Todić)*

НАПОМЕНЕ

¹ *Годишњак Музеја града*, 1955, стр. 262. (пета фаза)

² Највише из Аустрије, Мађарске и Чехословачке.

³ Угао Теразија и Улице Драгослава Јовановића; доцније преправљена за главну пословницу „Путника” по пројекту арх. Ђорђа Ђорђевића.

⁴ Оно је за време другог светског рата било делимично порушено, па је, затим, рестаурирано у упрошћеној архитектури без изразитог стила.

⁵ У београдској архитектури између два светска рата било је великих заблуда и у концепцијама „модерне” архитектуре. Може се рећи да има исто толико безвредних примера те нове архитектуре, као и оне последњих трзаја академизма и класике уопште.

⁶ Ендру Карнеџи, 1835—1919, основао је у САД задужбину за подизање јавних библиотека у Сједињеним Државама и ван граница САД. Из те задужбине је, са додатком државног новца, саграђена Универзитетска библиотека у Београду 1925/26. године.

⁷ Заједнички конкурсни рад архитеката Д. Ђорђевића и Н. Несторовића при крају раније епохе за Управу монопола, који је добио II награду, био је у слободној композицији сецесије. Сѐм тога Д. Ђорђевић је већ раније прихватио сецесију на Српској академији наука, а тако исто и Н. Несторовић припада групи првих београдских архитеката који су градили у сецесији.

⁸ Планове за извођење и детаље радио је архитект Александар Јанковић.

⁹ Пројектант парламента, архитект Јован Илкић, умро је 1917. године интерниран у Нежидеру (Мађарска).

¹⁰ Обе су зграде порушене за време националистичког бомбардовања априла 1941. године. На њиховом месту саграђене су нове зграде Секретаријата народне одбране, по плановима архит. Н. Добровића.

¹¹ Биро „Архитект” за пројектовање и извођење зграда основали су Драгиша Брашован и Милан Секулић, архитекти и инжењер Михајло Петровић — Обућина, 1921. године.

¹² За време другог светског рата зграда је била порушена, а после ослобођења обновљена у модерној архитектури.

¹³ Арх. Св. Јовановић је био и пројектант тзв. Професорске колоније у Београду.

¹⁴ Зграду Министарства финансија изводили су, као предузимачи, архитект Павле Илкић и инжењер Емил Давид.

¹⁵ У ово доба међу студентима архитектуре и млађим архитектама ствара се и нов правац српско-византијске архитектуре, у којем се може запазити нов романтичарски дух са провлачењем извесне сецесионистичке нијансе. У таквој архитектури је изведен и споменик на Зејтинлику код Солуна.

¹⁶ Покушано је 1925. године да се гради и ново Министарство финансија у српско-византијском духу за чије је фасаде био расписан и конкурс. Међутим од тога се одустало, као и од целог пројекта за ову зграду која је требало да буде на месту старог дворца кнеза Милоша. После овога прихваћен је за ово министарство плац на углу Кнез Милошеве и Немањине улице.

¹⁷ Ова је зграда пројектована за приватан санаторијум др Јована Јовановића, па је у току изградње претворена у хотел.

¹⁸ Његова главна и значајна делатност била је у ранијем периоду, пре 1915. године. Извођење поменуте зграде спада међу његове последње радове, после којих се повукао.

¹⁹ Његово најзначајније дело у модернизованом академизму је зграда Хипотекарне банке у Сарајеву.

²⁰ Доцније је просечена Карнеџијева улица, саграђена зграда Државног архива и измењен положај зграде Правног факултета, па је и ово урбанистичко решење изгубило свој значај, поготову када је после рата саграђен и хотел „Метропол” на овом терену.

²¹ После другог светског рата, са изградњом нових факултета: Технолошког и Машинског, у старој згради су остали факултети: Архитектонски, Грађевински и Електротехнички.

²² Он је претходно лоциран поред Конака књегиње Љубице, али је накнадно прихваћено знатно боље место на Малом Калемегдану.

²³ Зграду је изводио, као предузимач, арх. Живојин Николић, који је потписао и више планова београдских значајних споменика архитектуре које су пројектовали руски архи-

тексти: Двор на Дедињу, Студентски дом на Булевару револуције; њему се међутим приписује пројект за зграду на углу улица Кнеза Милоша и Пролетерских бригада (сада турска амбасада) и за зграду у Кнез Милошевој улици бр. 71.

²⁴ Трговац П. Милановић, члан управе Народне банке, захтевао је да спољна архитектура ове његове зграде потпуно подражава једну запажену композицију у Риму. Наводно је од римског архитекта имао и скице за фасаду.

²⁵ Архитект Александар Јанковић је, у слободној архитектури по примерима немачких вила тога доба, подигао две стамбене зграде у Улици кнеза Милоша бр. 66 и 68, индустријалаца Михајла и Јована Бајлонија. Његово дело је и зграда филијале Народне банке у Нишу у комбинацији еклектичног класицизма и барока.

²⁶ У првој згради данас је румунска амбасада, а у другој бурманска.

²⁷ На њој пише: „Палата Деванха” по имену брода којим се спасао Н. Узуновић, после потапања од стране Аустро-Немаца, брода који је превозио Србе у Француску, после окупације земље 1915. године.

²⁸ Ђ. Ђорђевић је убрзо напустио академизам и пројектовао је, са неједнаким успехом, у модерној архитектури.

²⁹ Сада Секретаријат унутрашњих послова СР Србије.

³⁰ Треба напоменути да је архитект Андросов пројектовао многе цркве по Србији и да му архитектура класичних стилова није била блиска, па је доста несхватљиво да је овако значајан пројект поверен њему.

³¹ У ову зграду није се никад уселило Министарство грађевина. За време окупације њу су држали Немци, а после ослобођења припала је Армији.

LE POSTACADEMISME DANS L'ARCHITECTURE DE BELGRADE, DE 1919 A 1941

Bogdan Nestorović

Par l'expression *postacadémisme*, on désigne dans l'architecture de Belgrade toutes les oeuvres exécutées dans l'esprit éclectique, dans la période de 1919 à 1941. Elles sont rattachées généralement à l'architecture académiques, notamment aux formes de sa dernière phase commencé au début du XXe siècle. Outre l'héritage d'avant-guerre, créé sur la base de l'académisme et de la sécession, l'architecture de Belgrade a subi après 1919 beaucoup d'autres influences. Il y a l'influence des écoles de Vienne et de Peste, dans une certaine mesure, ainsi que celle exercée par les architectes français de la fin du XIXe et du début du XXe siècles, quoique considérablement déformée. Les architectes étrangers travaillant à Belgrade à cette époque-là, notamment les architectes russes — immigrés, l'ont également influencée de façon directe. Ainsi se réalisent à Belgrade, d'une part l'architecture sobre de l'académisme déjà dépassé, adoptée par les architectes âgés,

et d'autre part ses différentes variantes, plus ou moins éloignées de l'original. Un certain nombre d'architectes serbes avaient séjourné en France et en Italie pendant la guerre; leurs impressions des monuments architectural de ces pays ont profondément marqué leur travail ultérieur. Mais, malgré les différentes conceptions, l'architecture a continué de baser et de se développer sur l'académisme et, en partie, sur la sécession.

*

Depuis la Libération et l'Unification du pays, le rythme de vie et de travail a subi de transformations considérables et a imposé de nouvelles exigences dans le domaine de la construction, en apportant de nouvelles possibilités économiques. Des établissements de crédit favorisent la construction par les crédits avantageux. L'urbanisation, quoique de techniques médiocre, en profite, et pose de nouvelles conditions pour la construction haute. Les nouveaux matériaux, au premier lieu le

béton armé améliorent les conditions de construction. En 1924 déjà on voit se développer l'industrie des éléments de construction préfabriqués, de béton armé, pour les plafonds, tandis que la pierre artificielle et «téranova» deviennent les matériaux les plus recherchés pour la construction des façades. La pierre naturelle est aussi souvent utilisée. De nombreux ateliers, de mécanique, de serrurerie et de menuiserie fleurissent; les ouvrages en fer forgé deviennent la partie compasante des travaux architecturaux.

On remarque le plus souvent dans cette période des compositions avec les hautes colonnes et les pilastres de classicisme, souvent dans la recherche de l'aspect monumental là, où ce n'était pas nécessaire. Cette architecture s'est développée en plusieurs phases: la première en est caractérisée par le plus pur académisme et l'austérité; ensuite vient un certain écartement des règles académiques de composition, en vue de moderniser le style, effectué avec plus ou moins de succès. Inévitablement, dans la dernière phase de cette période, l'excès de motifs libres introduits à la conception académique, fait apparaître les défauts qui entraînent la déformation des formes, la discordance et, avec ceci, la décadence du style. Ça vient à son paroxysme avec l'apparition et le renforcement de l'architecture moderne.

Les réalisations

En 1919 furent dessinés les plans de l'édifice de la Bibliothèque universitaire, par les architectes Dragutin Djordjević et Nikola Nestorović, avec la dotation de la Fondation Carnegie. Pourtant, ce n'est qu'en 1926 seulement qu'il a été construit, au style austère de l'architecture académique. Dans les premières années d'après-guerre, on avait surtout agrandi et achevé la construction des bâtiments administratifs. Les plus importants de ces travaux étaient l'agrandissement de la Banque nationale et l'achèvement du Parlement, dont la construction avait été commencée avant les Guerres balkaniques. Parmi les premiers édifices publics, fut bâti celui de l'Université, à la Place des étudiants. Il est de proportions un peu lourdes, avec des pilastres corinthiens. Au début de la troisième décennie, sont construits, avec plus de succès, les bâtiments suivants: «Ruski car» (Tsar russe), au coin des rues Knez Mihajlova

et Obilićev venac, et la demeure du commerçant P. Bajić, au baroque simplifié, sise au coin des rues Sedmog jula et Uzun Mirkova. L'auteur de ce dernier bâtiment est l'architecte D. Brašovan. Ses autres oeuvres importantes de cette période sont: la Banque d'escomptes, dans la rue Nušićeva, la vila de Dj. Genčić (actuellement le Musée de Tesla), construite par la suite (en 1930), avec les proportions et les détails harmonieux, sise dans la rue Proleter-skih brigada.

L'architecte Sv. Jovanović exécute dans cette période l'édifice du Ministère des transports, qui représente une tentative de moderniser les éléments classiques. Parmi les architectes russes — immigrés se signale N. Krasnov (le Ministère des finances, les Archives d'Etat etc.). Il est également l'auteur des façades du grand palais du Ministère de l'agriculture, des eaux, des forêts et des minéraux, bâti sur les plans des architectes Nikola Nestorović et Dragiša Brašovan. Viljem Baumgarten, architecte russe lui aussi, exécute l'Etat-major général dans la rue Kneza Miloša l'édifice d'architecture sobre de style académique, fait de beaux matériaux.

Plusieurs constructions remarquables ont été exécutées à cette époque-là par des architectes étrangers. Parmi eux se distinguent la Banque adriatique (architecte viennois), la Banque franco-serbe (architecte parisien), le bâtiment de la Société: «Assicurazioni Generali» (architectes italiens), la Banque de crédit de Prague et la Banque de Yougoslavie (architectes de Prague). En outre, plusieurs maisons d'habitation ont été construites sur les plans dessinés à Vienne et à Peste.

Des générations des architectes, diplômés de la Faculté des sciences techniques de Belgrade dans la période d'après-guerre, ont sans doute contribué au développement de l'architecture de l'ordre postacadémique. Leurs études étaient fondées sur les styles classiques, aussi bien que les exemples qui les avaient inspirés. A Belgrade, l'Etat et les donateurs privés d'investissements, reconnaissaient difficilement durant toute cette période des nouveautés et n'acceptaient que des solutions fondées sur les styles historiques. Dans de telles conditions, le travail des architectes était très limité. Pourtant, un grand nombre d'architectes avaient réalisé les chefs-d'oeuvre d'architecture de cette période.

Parmi les premières oeuvres d'ordre académiques des jeunes architectes, on trouve celles

des M. Zloković, Petar et Branko Krstić, B. Kojić, M. Radovanović, J. Najman, B. Nestorović, etc. En 1926 les professeurs N. Nestorović et B. Tanazević avaient fait les plans pour le grand bâtiment de la Faculté des sciences techniques, élevé plus tard, en 1930, dans une composition académique de l'aspect monumental. C'est l'époque d'important essor de la construction de Belgrade, inspirée de styles classiques, le plus souvent d'architecture monumentale et décorative, avec des colonnes hautes et des pilastres de classicisme. Parmi nombreuses réalisations réussies, il faut noter celles de l'architecte Aleksandar Janković (au coin des rues Čika Ljubina et Knez Mihajlova, au coin du Boulevard de la Révolution et de la rue Svetozara Markovića); de l'architecte B. Tanazević (au coin des rues Cara Lazara et Gračanička, dans la rue Proleterskih brigada) etc.

Au début de la quatrième décennie, on a pu admirer les oeuvres de l'architecte Aleksandar Djordjević, de compositions harmonieuses, influencées par les architectes français de XVIIIe et début du XIXe siècles (les villas de T. Panić et B. Teokarević, «Beli dvor» du Prince Pavle Karadjordjević etc.). L'architecte Djordje Djordjević exécute aussi quelques oeuvres remarquables, notamment le palais »Devanha«, bâti pour le ministre N. Uzunović dans la rue Maršala Tita.

Les oeuvres des jeunes architectes de cette époque, méritent aussi notre attention: la Banque agraire (actuellement le siège de la Ligue des communistes), bâtie par les frères Petar et Branko Krstić; les hôtels particuliers construits par Vojin Simeonović; les maisons d'habitation exécutées par B. Marinković, M. Jovanović, Drag. Radosavljević et Vlajko Stojković; le

Lycée à Topčidersko brdo, par l'architecte P. Zrnić; le palais «Beograd», avec la salle de cinéma, à Terazije, par l'architecte G. Samojlov.

Certains architectes ont essayé de réaliser, sur les principes académiques des compositions plus libres et plus modernes. Parmi les oeuvres les plus réussies de ce genre, méritent d'être notées celles de l'architecte D. M. Leko: l'édifice de l'Association des coopérative d'acquisition dans la rue Makedonska et, notamment, du Ministère de la politique sociale et de la santé populaire (actuellement le Secrétariat de l'Intérieur de Serbie); celles de Vojin Simeonović: l'Aéro-club, la demeure de l'avocat Nedeljko dans la rue Narodnog fronta. On ne saurait pas omettre les compositions décoratives, beaucoup plus libres, ornées de figures modernisées, exécutées par les frères Krstić, parmi lesquelles le portail du bâtiment au n° 7 de la rue Djure Salaja, attire notre attention.

A la fin de cette période, avant la Deuxième guerre mondiale, fut élevé à Belgrade l'édifice de la Poste et de la Caisse d'épargne, en pierre coûteux. Mais, son architecture avec des éléments du dorique antique, de proportions inacceptables, est un échec total. Le projet a été dessiné par l'architecte russe M. M. Androsov.

Le dernier bâtiment public, commencé à cette époque-là et achevé sous l'occupation nazi en 1942, a été prévu pour le Ministère de bâtiment. Il est bâti sur les plans de l'architecte Gojko Todić, dans l'architecture éclectique du classicisme, avec les proportions et les détails discordants. L'ensemble de la composition de ce géant, symbolise la décadence totale et la fin de l'architecture académique à Belgrade.

